

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ

Аб’ект аўтарскага права

УДК 821.161.3.0 “15/16”

**БРАЗГУНОЎ
АЛЯКСАНДР УЛАДЗІМІРАВІЧ**

**СТАНАЎЛЕННЕ АЎТАРСКАЙ САМАСВЯДОМАСЦІ
Ў БЕЛАРУСКІМ ПІСЬМЕНСТВЕ XVI – XVII СТАГОДДЗЯЎ**

Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
доктара філалагічных навук
па спецыяльнасці 10.01.01 – беларуская літаратура

Мінск, 2024

Работа выканана ў ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі»

Навуковы кансультант **Лаўшук Сцяпан Сцяпанавіч**, член-карэспандэнт
НАН Беларусі, доктар філалагічных навук,
прафесар, галоўны навуковы супрацоўнік
ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай
культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай
акадэміі навук Беларусі»

Афіцыйныя апаненты: **Ляўшун Любоў Віктараўна**, доктар
філалагічных навук, прафесар, прафесар кафедры
гісторыі і граматыкі англійскай мовы УА «Мінскі
дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт»

Хмяльніцкі Мікалай Мікалаевіч, доктар
філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры
кітайскай філалогіі Беларускага дзяржаўнага
ўніверсітэта

Штэйнер Іван Фёдаравіч, доктар філалагічных
навук, прафесар, загадчык кафедры беларускай
літаратуры УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Ф. Скарыны»

Апаніруючая арганізацыя УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя
А. С. Пушкіна»

Абарона адбудзецца 14 лютага 2025 года а 12⁰⁰ на пасяджэнні савета па абароне
дысертацый Д 02.01.12 пры Беларускім дзяржаўным універсітэце (220030,
г. Мінск, вул. К. Маркса, 31, філалагічны факультэт, аўд. 62; тэл. вучонага
сакратара: 209-55-58).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Фундаментальнай бібліятэцы Беларускага
дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтарэферат разасланы 27 снежня 2024 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

Т. П. Сідарава

УВОДЗІНЫ

Аўтарская самасвядомасць у літаратуры ранняга Новага часу рэдка трапляе ў поле зроку даследчыкаў. Перавага, як правіла, аддаецца пісьменнікам XIX–XXI стст., калі на змену творчаму індывіду ранейшых эпох прыходзіць творчая індывідуальнасць. У выпадку беларускага літаратуразнаўства працяглая няўвага да пісьмовай спадчыны даўніх часоў была абумоўлена шэрагам прычын. Першая заключалася ў трактаванні айчыннага пісьменства XI–XVIII стст. як другаснага, ідэйна-тэматычна, вобразна і жанрава абмежаванага ў параўнанні з літаратурай савецкага перыяду (да канца 1980-х гг.). Другая прычына вынікала з адносінаў да той беларускай пісьмовай спадчыны, што стваралася ў XVI–XVIII стст. на іншых мовах: калі лацінамоўная (Я. Вісліцкі, М. Гусоўскі) паступова рабілася аб'ектам гісторыка-літаратурных даследаванняў, то польскамоўная заставалася па-за навуковым дыскурсам да пачатку 1990-х. Трэцяя прычына – маладаступнасць крыніц (амаль усе помнікі беларускага пісьменства XI–XVIII стст. захоўваюцца ў замежных архівах і бібліятэках) і адсутнасць перакладаў найбольш значных польска- і лацінамоўных помнікаў на сучасную беларускую мову. За апошнія трыццаць гадоў, аднак, айчыннымі даследчыкамі зроблена нямала для выпраўлення такога прыкрага становішча. Была створана новая фундаментальная гісторыя беларускай літаратуры даўняга часу, паўсталі арыгінальныя навуковыя даследаванні шматмоўнай паэзіі, публіцыстыкі, рэлігійнага пісьменства даўняга перыяду, перакладной і парадыйна-сатырычнай літаратуры. Беларускімі і польскімі даследчыкамі ўведзены ў навуковы ўжытак многія літаратурныя помнікі, якія з'яўляюцца супольным набыткам дзвюх культур.

Гісторыка-літаратурнай і тэарэтычнай асновай для дадзенай работы паслужылі распрацоўкі беларускіх (С. Кавалёў, Л. Ляўшун, А. Мальдзіс, Ж. Некрашэвіч-Кароткая, М. Нікалаеў і інш.) і замежных (С. Аверынцаў, М. Бахцін, М. Баўэр, С. Бройтман, В. Вінаградаў, А. Гурэвіч, А. Каняўская, Б. Корман, Р. Кшывы, Ж. Ле Гоф, Н. Мірашнічэнка, Т. Рымар, А. Ужанкоў, В. Халізеў, В. Цюпа, У. Эка і інш.) даследчыкаў. Храналагічным «папярэднікам» нашай працы стала манаграфія А. Каняўскай «Авторское самосознание древнерусского книжника (XI – середина XV вв.)» (2000). Праблематыка знайшла таксама адлюстраванне ў працах Л. Ляўшун, напісаных на матэрыяле царкоўна-рэлігійнай літаратуры ўсходніх славян XI–XVII стст. Але даследаванне аўтарскай самасвядомасці на матэрыяле помнікаў беларускага пісьменства свецкай плыні да нядаўняга часу заставалася па-за ўвагай навуковай супольнасці. А гэта істотна збядняла нашыя ўяўленні пра гісторыка-літаратурны працэс XVI–XVII стагоддзяў – перыяду, вырашальнага для наступных этапаў

развіцця айчыннага прыгожага пісьменства з многіх прычын. Па-першае, у гэты час тут сышліся ў творчым узаемадзеянні дзве пісьмовыя традыцыі – усходняя і заходняя (грэка-візантыйская і рыма-лацінская), старое і новае, традыцыйнае і інавацыйнае. Па-другое, пісьменства набыло жанрава-відавую, тэматычную, ідэйна-ідэалагічную і нават моўную разнастайнасць. Па-трэцяе, у канцы XV – пачатку XVI ст. у Вялікім Княстве Літоўскім сфарміравалася свецкая плынь пісьменства, побач з кніжнасцю паўстала ўласна літаратурная творчасць. Па-чацвертае, на XVI ст. прыпадае найвышэйшы росквіт даўняй беларускай літаратуры, а ў XVII ст. пачынаецца яе паступовы заняпад. Усё гэта робіць разгляданы перыяд надзвычай цікавым для гісторыка літаратуры, а ў заяўленым аспекце даследавання – асабліва.

Раскрыццё спецыфікі станаўлення аўтарскай самасвядомасці ў беларускім пісьменстве XVI–XVII стст. патрабуе распрацоўкі пэўнай канцэпцыі, якая дазволіць вызначаць вектар, дынаміку і асноўныя характарыстыкі названага працэсу. Неабходнай умовай для гэтага з’яўляецца вызначэнне зместу паняццяў *аўтарская самасвядомасць* і *станаўленне аўтарскай самасвядомасці* (пра гэта пойдзе гаворка ў раздзеле 1.1), а таксама акрэсленне крытэрыяў, паводле якіх той або іншы твор можа быць адабраны для літаратуразнаўчага аналізу. Такімі крытэрыямі нам бачацца ступень аўтарскай прысутнасці ў творы, арыгінальнасць апошняга і яго жанрава-відавоя характарыстыка. Адабраныя падобным чынам помнікі ўтвараюць пяць груп – 1) выданні Ф. Скарыны; 2) царкоўна-палемічная літаратура; 3) эпічная паэзія; 4) мемуарыстыка; 5) апісанні падарожжаў. Гэты падзел і прадвызначае структуру нашага даследавання. На жаль, аб’ём работы не дазволіў нам спыніцца на т. зв. малых паэтычных формах, але, думаецца, эпічная паэзія дае ў распараджэнне даследчыка значна большы фактычны матэрыял.

Такім чынам, **актуальнасць** дадзенага даследавання абумоўлена наступнымі прычынамі: наспеласцю распрацоўкі канцэпцыі станаўлення аўтарскай самасвядомасці ў беларускім пісьменстве XVI – XVII стст., што дазволіць зразумець дынаміку і характар тагачаснага літаратурнага працэсу, а тым самым і яго ўплыў на пазнейшыя эпохі; неабходнасцю раскрыць канкрэтныя формы выяўлення аўтарскай самасвядомасці ў творах розных жанраў XVI–XVII стст.; патрэбай сучаснага навуковага асэнсавання шматмоўнай літаратурнай спадчыны Беларусі.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі

Дысэртацыйнае даследаванне ажыццёўлена ў рамках комплексных навуковых заданняў, якія выконваліся ў сектары гісторыі беларускай літаратуры ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі»: «Гісторыя беларускага літаратуразнаўства XI–XXI стст.» (2016 – 2020 гг., дзяржрэгістрацыя № 20160186) падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» ДПНД «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства»; «Літаратурныя эпохі, перыяды і стылі ў беларускай літаратуры: X – пачатак XXI ст.» (2021–2025 гг., дзяржрэгістрацыя № 20210783) падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» ДПНД «Грамадства і гуманітарная бяспека беларускай дзяржавы».

Мэта і задачы даследавання

Мэта даследавання – раскрыць спецыфіку *станаўлення аўтарскай самасвядомасці*, вызначыць вектар яе развіцця і формы рэалізацыі ў беларускім пісьменстве XVI–XVII стст. Названая мэта патрабуе вырашэння наступных **задач**:

- удакладніць змест паняцця *аўтарскай самасвядомасць* і стварыць яе агульную мадэль у дачыненні да беларускага пісьменства XVI–XVII стст.;
- выявіць канкрэтныя формы праяўлення аўтарскай самасвядомасці ў арыгінальнай і перакладной творчасці Ф. Скарыны, а таксама ў помніках царкоўна-палемічнага пісьменства XVI–XVII стст.;
- раскрыць месца аўтарскай самасвядомасці ў мадыфікацыі эпічных жанравых форм (ліра-эпічная і гераічная паэма) у паэзіі канца XVI ст.;
- паказаць фарміраванне аўтарскай суб’ектыўнасці ў гібрыдных вершавана-празаічных жанравых формах;
- вызначыць ролю аўтарскай самасвядомасці ў развіцці мемуарнага жанру і даць класіфікацыю помнікаў у адпаведнасці са ступенню яе выяўленасці;
- ахарактарызаваць формы аўтарскай прысутнасці ў структуры і змесце тэксту на прыкладзе канкрэтных мемуарных твораў;
- акрэсліць традыцыйныя кампаненты і праявы аўтарскай суб’ектыўнасці ў жанравай цэласнасці дыярыушаў падарожжаў канца XVI – XVII стст.

Аб’ект і прадмет даследавання. *Аб’ект даследавання* – аўтарская самасвядомасць. *Прадмет даследавання* – спосабы, прыёмы і формы выражэння аўтарскай самасвядомасці ў помніках шматмоўнага беларускага пісьменства XVI–XVII стст. (публіцыстыка, эпас, мемуары і дыярыушы падарожжаў).

Навуковая навізна дысэртацыі заключаецца ў наступным:

- Вызначана сутнасць і канцэптואльная функцыянальнасць паняцця «станаўленне аўтарскай самасвядомасці» адносна пісьменства XVI–XVII стст.,

што дазволіла разгледзець літаратурны працэс названага перыяду ў дынаміцы выяўлення аўтарскай суб'ектыўнасці і суб'ектнасці.

➤ Раскрыты культурна-гістарычныя і гісторыка-літаратурныя фактары, якія спрыялі станаўленню або стрымлівалі развіццё аўтарскай самасвядомасці

ў пісьменстве акрэсленага перыяду.

➤ На аснове сістэмна-канцэптуальнага падыходу выяўлена месца літаратурнай традыцыі і аўтарскага самаўсведамлення ў дынаміцы творчага працэсу.

➤ Сістэмнасць і навуковая аб'ектыўнасць даследавання забяспечваюцца шырокім родава-жанравым ахопам матэрыялу. У заяўленым аспекце і аб'ёме дадзены матэрыял ніколі раней не быў прадметам спецыяльнага зацікаўлення ні ў айчынным, ні ў замежным літаратуразнаўстве.

➤ У навуковы ўжытак уведзены новыя факты літаратурна-гістарычнага жыцця разглядаанай эпохі.

➤ Вызначаны спосабы і формы рэалізацыі аўтарскай самасвядомасці ў помніках літаратуры XVI–XVII стст. (творчасць Ф. Скарыны, царкоўная палеміка, ліра-эпічная паэма і гераічны эпас, мемуары і апісанні падарожжаў).

Метады даследавання

Комплексны падыход да даследавання заяўленай праблемы абумовіў метадалогію даследавання, аснову якой складаюць культурна-гістарычны, біяграфічны, параўнальна-тыпалагічны і рэцэптыўны метады ў спалучэнні з кантэкстуальным і цэласным аналізам мастацкага тэксту.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону:

1. *Станаўленне аўтарскай самасвядомасці ў беларускай літаратуры XVI – XVII стст. ёсць перманентны нелінейны працэс усведамлення і рэалізацыі аўтарам сваёй творча-мастацкай суб'ектнасці, дэтэрмінаваны шэрагам фактараў агульнакультурнага, гістарычнага, рэлігійнага і ўласна літаратурнага развіцця тагачаснага грамадства. Суб'ектыўны пачатак у творчасці засведчыў фарміраванне індывідуальна-аўтарскага ўспрымання, быў неабходнай умовай для выхаду за межы традыцыйнай жанравай сістэмы, меў канкрэтныя тэкставыя формы выражэння (экспліцытныя і імпліцытныя) і надаў асобе аўтара значэнне структурнага элемента твора. Аўтарская самасвядомасць адлюстроўвае дынаміку літаратурнага працэсу ў разгледзены перыяд і дазваляе вызначыць тыя фактары, якія спрыялі паступоваму руху ад паэтыкі рэфлектыўнага традыцыяналізму да паэтыкі аўтарскай мадальнасці.*

2. *Станаўленне аўтарскай самасвядомасці ў многім было абумоўлена новым разуменнем мастацкасці, якое сфарміравалася ў эпоху Рэнесансу і грунтавалася на перайманні антычных узораў і праўдзе гістарычнага факта, а не на хрысціянскім мастацкім каноне. Контррэфармацыя заапаваліла гэты працэс,*

аднак аўтарская самасвядомасць знаходзіла выражэнне ў не прызначаных для шырокай публікі мастацкіх формах (гістарычна-мемуарная проза і апісанні падарожжаў). У працэсе рэцэпцыі класічнай спадчыны вылучаюцца два этапы (IX – XV і XVI – XVII стст.) і дзве формы (грэка-візантыйская і рыма-лацінская), спробай паяднання якіх была асветніцкая дзейнасць Ф. Скарыны. Зроблены ім пераклад Святога Пісання, прадмоўна-пасляслоўны комплекс да яго і мастацкае афармленне засведчылі а) высокую асобасную свядомасць пісьменніка, б) усведамленне ўласнага творчага патэнцыялу, в) арыентацыю на рацыянальны і эмацыянальны пачатак у чалавеку, г) мадэляванне архітэктонікі перакладу з мэтай лепшага ўспрымання чытачом.

Аўтары царкоўна-палемічных твораў былі абмежаваны дагматычным канонам і нормамі хрысціянскай культуры, якія складалі калектыўнае «мы». У знешне-фармальным аспекце царкоўныя палемісты і апалагеты арыентаваліся на пэўныя ўзоры і «гатовыя» слова, зададзенае класічнай рыторыкай і нарматыўнай паэтыкай, а ва ўнутрана-змястоўным – на веравучэнне ўласнай канфесіі. Паяднанне ўласна рэлігійнай (веранастаўленчай і абарончай) праблематыкі са свецкай (грамадзянскай і палітычнай) спрыяла праявам аўтарскай суб’ектыўнасці («я»), палягчала выбар шляхоў эмацыянальнага ўздзеяння на чытача, сродкаў кампазіцыйнай і стылістычнай арганізацыі твора, спосабаў апеляцыі да жыццёвай практыкі чытача.

3. М. Гусоўскі ў «Песні пра зубра» выявіў унікальны для пачатку XVI ст. узровень аўтарскай самасвядомасці, пра што сведчыць свабодная кампаноўка матэрыялу, імправізацыя і лірычная эпічнасць. Аўтары паэм «радзівілаўскага цыклу» (Ф. Градоўскі, Я. Радван і А. Рымша) арыентаваліся (у рознай ступені) на класічныя ўзоры гераічнага эпасу, адкуль была запазычана ідэя справядлівасці, парушэнне і аднаўленне якой складае ідэйную і сюжэтную аснову іх твораў. Нягледзячы на традыцыйна-нарматыўнае патрабаванне ідэалізацыі вобраза галоўнага героя, аўтарская суб’ектыўнасць, што вынікала з арыентацыі на ўласны досвед, спрыяла мадэляванню жанравай формы твора.

4. Гібрыдныя вершавана-празаічныя формы (гістарычныя хронікі М. Стрыйкоўскага і дыпламатычныя дыярыушы Г. Пельгрымоўскага) засведчылі імкненне спалучыць дакументальнасць і вобразнасць у мастацкай цэласнасці твора, якая дасягаецца тут адзінствам стылю і паслядоўным выкладам падзей. У хроніцы «Пра пачаткі...» М. Стрыйкоўскага аўтар ёсць той інстанцыяй, якая інтэгруе гістарыяграфічныя, мастацкія і ідэалагічныя задачы. У дыярыушах Г. Пельгрымоўскага матэрыял, прадстаўлены згодна з дыпламатычным пратаколам, дамінуе над аўтарам; апошні часта кіруецца стэрэатыпамі і не абцяжарвае сябе рэфлексіямі. Гэта не лепшым чынам адбіваецца на паэтыцы твора.

5. Прычыны бурлівага развіцця мемуарнай літаратуры ў XVII ст. заключаліся ў складаным узаемадзеянні розных агульнакультурных і рэлігійных фактараў, але перад усім тым, што мемуарная творчасць не падпарадкоўвалася прадпісанням нарматыўнай паэтыкі. Значную ролю адыгралі таксама рэнесансна-барокавыя ўстаноўкі (усведамленне сваёй унікальнасці, значнасць асабістага досведу, жаданне засведчыць сваю датычнасць да падзей гісторыі), прынесенае барока і контррэфармацыяй адчуванне трагічнасці зямнога жыцця і разуменне рацыянальна-пачуццёвай прыроды чалавека. Адпаведна ступені праяўленасці суб'ектыўнага пачатку і дамінуючай тэматыкі ў мемуарнай прозе разгляданага перыяду мы вылучаем наступныя віды дыярыушаў: *а) спраў і падзей, б) вайсковыя, в) аўтабіяграфічныя.*

6. Характар дзейнасці біяграфічнага аўтара наўпрост уплываў на відавую форму мемуараў, іх стылістыку і кампазіцыю, дынаміку аповеду, матэрыяльную прастору і выбар сродкаў мастацкай выразнасці. Побач з прагматызмам, утылітарнасцю, летапісна-канцылярскім спосабам выкладу матэрыялу мемуарныя творы вызначаюцца тэндэнцыяй да белетрызацыі, разгорнутага апісання, паказу псіхалагічных сітуацый.

Хаця мемуарыстыка XVI–XVII стст. зафіксавала ідэйна-эстэтычны зрух у аўтарскай самасвядомасці, мы не маем падставаў сцвярджаць, што аўтары адмыслова ставілі перад сабой задачу мастацкага адлюстравання рэчаіснасці: апошняе, хутчэй, было пабочным вынікам апантанасці матэрыялам, выкліканай жаданнем як мага больш рэалістычна распавесці сваю праўду.

7. У апісаннях падарожжаў канца XVI – XVII стст. на першы план выходзіць суб'ектыўны пачатак – асабістае сведчанне і індывідуальныя ўражанні, не заўсёды вольныя ад стэрэатыпаў. У адрозненне ад дыярыушаў і ўспамінаў, апісанні падарожжаў характарызуе традыцыйная топіка, выпрацаваная антычнасцю і сярэднявеччам. Пададзеная тут інфармацыя служыць фіксацыі аўтарскіх уражанняў і зацікаўленняў, а таксама задавальненню густаў уяўнага чытача. Разам з тым, для апісанняў падарожжаў уласцівы эгацэнтрызм, узрастанне эстэтычнага пачатку, цікавасць да прыроды (пейзажу).

Асабісты ўклад суіскальніка

Дысертацыя з'яўляецца самастойным, выкананым з улікам прыярытэтных накірункаў развіцця айчыннай філалагічнай навукі даследаваннем, у якім на матэрыяле помнікаў прыгожага пісьменства XVI–XVII стст. прадстаўлена канцэптуальнае асэнсаванне праблемы аўтарскай самасвядомасці. У навуковы ўжытак уведзены новы факталагічны і літаратуразнаўчы матэрыялы, у гісторыю беларускай літаратуры ўпісаны новыя персаналіі і творы.

Апрацацыя дысертацыі і інфармацыя аб выкарыстанні яе вынікаў

Папярэднія і канчатковыя вынікі дысертацыйнага даследавання знайшлі адлюстраванне ў дакладах на наступных міжнародных і рэспубліканскіх

навуковых мерапрыемствах: XVI Міжнар. з'езд славістаў (Бялград, 19–27 жніўня 2018 г.); Міжнар. навуковая канф. «Італьянскае Адраджэнне ў Беларусі. Бона Сфорца і эпоха Адраджэння» (Мінск, 22 кастр. 2009 г.); Міжнар. навуковая канф. «Беларусь на скрыжаванні стагоддзяў: ад класікі да сучаснасці (да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа)» (Мінск, 1–2 лістап. 2012 г.); Міжнар. навуковая канф. «Беларуска-польскія літаратурныя ўзаемасувязі: праблемы імагалогіі» (Мінск, 11–12 верас. 2015 г.); Міжнар. навуковая канф. «*Wschód muzulmański w literaturze polskiej. Idee i obrazy*» (Беласток, 20–21 лістап. 2015 г.); Міжнар. навуковая канф. «Беларуска-польскія культурна-моўныя ўзаемадачынненні: ад гісторыі да сучаснасці» (Мінск, 4–5 кастр. 2016 г.); Міжнар. навуковая канф. «Францішак Скарына. Жыццё, творчасць, рэцэпцыя. Да 500-годдзя выдання беларускай Бібліі: 1517–2017» (Беласток – Гродна, 26–28 кастр. 2017 г.); Міжнар. навуковая канф. «Беларуская літаратура і літаратуразнаўства: канцэпцыі, напрамкі, навуковыя школы (да 90-годдзя з дня заснавання Інстытута літаратуразнаўства)» (Мінск, 1-2 крас. 2020 г.); Міжнар. навуковая канф. «Гістарычнае мовазнаўства ў кантэксце міждысцыплінарных даследаванняў» (Мінск, 25–26 кастр. 2017 г.); Міжнар. навуковая канф. «XII Танкаўскія чытанні» (Мінск, 20 лістап. 2020 г.); Міжнар. навуковая канф. «Беларуская мова, літаратура, культура і свет: праблемы рэпрэзентацыі» (Мінск, 27 лістап. 2020 г.), прысвеч. памяці П. Васючэнкі; Міжнар. навуковая канф. «Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай», прысвеч. 100-годдзю БДУ і 90-годдзю з дня нарадж. чл.-кар. НАН Беларусі праф. А. А. Лойкі (Мінск, 28–29 кастр. 2021 г.); Міжнар. навуковая канф. «Францыск Скарына і наш час» (Гомель, 25 лютага 2022 г.); Міжнар. навуковая канф. «Соловьевские чтения-2022» (Мінск, 24–25 сакавіка 2022 г.); V Міжнар. кангрэс беларусістаў (Мінск, 21–22 мая 2010 г.); VI Міжнар. кангрэс беларусістаў (Мінск, 28–29 мая 2015 г.); II Міжнар. навуковы кангрэс беларускай культуры (Мінск, 10 верас. 2020 г.). II Міжнар. форум даследчыкаў беларускай казкі (Мінск, 27–29 мая 2021 г.); Міжнар. навукова-практ. канф. «Дзяржава, грамадства і Царква ў гісторыі Беларусі (Да 500-годдзя выдання Францыскам Скарынам друкаванай Бібліі і 300-годдзя з дня нараджэння Георгія Каніскага, архіепіскапа Магілёўскага» (Мінск – Жыровічы, 12–13 кастр. 2017 г.); IX Міжнар. кнігазнаўчыя чытанні «Статут Вялікага Княства Літоўскага ў гісторыі культуры Беларусі» (Мінск, 18–19 красавіка 2013 г.); X Міжнар. кнігазнаўчыя чытанні «Кніжная культура Беларусі XVI – сярэдзіны XVII ст.: да 440-годдзя выдавецкай дзейнасці Мамонічаў» (Мінск, 17–18 крас. 2014 г.); XII Міжнар. кнігазнаўчыя чытанні «Кніжная культура Беларусі: погляд праз стагоддзі» (Мінск, 7–8 крас. 2016 г.); XX Міжнар. Кірыла-Мяфодзіеўскія чытанні, прысвечаныя Дням славянскага пісьменства і культуры (Мінск, 20–23 мая 2014 г.); Міжнар. навуковы круглы стол «Хоревские чтения: Мировая культура: этнос в свете истории и современности» (Гродна, 14–16 крас. 2023 г.);

Рэспубл. навукова-практ. канф. «Беларуская пісьмовая спадчына ў кантэксце еўрапейскага культурна-гістарычнага працэсу XI-XIX стст.: Вытокі, традыцыі, уплывы» (Мінск, 24 мая 2010 г.); Рэспубл. навукова-практ. канф. «Сучасная беларуская тэксталогія: актуальныя праблемы і перспектывы развіцця» (Мінск, 22–23 лістап. 2016 г.); Рэспубл. навукова-практ. канф. «XI Калеснікаўскія чытанні: Актуальныя праблемы сучаснага літаратурнага працэсу» (Брэст, 17 лістап. 2021 г.); Рэспубл. навукова-практ. канф. «XII Калеснікаўскія чытанні», прысвечаныя 100-годдзю з дня нараджэння У. А. Калесніка (Брэст, 28 кастр. 2022 г.); Рэспубл. навукова-практ. канф. «Актуальныя праблемы сучаснага літаратурнага працэсу», прысв. 90-годдзю з дня нарадж. праф. В. Я. Зарэцкай (Ляшук) (Брэст, 24 ліст. 2023 г.).

Тэарэтычныя напрацоўкі і гісторыка-літаратурны матэрыял, прадстаўленыя ў дысертацыі, выкарыстоўваюцца ў адукацыйным працэсе і навукова-практычнай дзейнасці кафедры тэарэтычнага і славянскага літаратуразнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (тэма «Тэорыя і практыка інтэгрatыўных падыходаў пры вывучэнні славеснага мастацтва», № дзяржрэгістрацыі 20212830) і кафедры беларускай мовы і літаратуры УА «Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт» (тэма «Беларуская мова і літаратура ў полікультурным дыялогу», № дзяржрэгістрацыі 20240783).

Апублікаванасць вынікаў даследавання

Асноўны змест дысертацыйнага даследавання і яго вынікі знайшлі адлюстраванне ў 55 публікацыях, сярод якіх 2 манаграфіі (41,8 др. арк.), 13 артыкулаў у навуковых часопісах, уключаных у Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь, і ў замежных выданнях (з іх у замежных выданнях – 7), 16 артыкулаў у зборніках навуковых прац, 13 артыкулаў у зборніках матэрыялаў канферэнцый, 6 навуковых выданняў помнікаў пісьменства XVI–XVII стст., 5 вучэбна-метадычных артыкулаў.

Структура і аб’ём даследавання

Дысертацыйнае даследаванне складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі работы, пяці главаў, заключэння, спісу выкарыстаных крыніц (320 пазіцый, з іх бібліяграфічны спіс уключае 265 пазіцый, спіс публікацый суіскальніка – 55 пазіцый). Агульны аб’ём дысертацыі – 259 с.; асноўны тэкст займае 230 с., бібліяграфічны спіс – 29 с.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

У першай главе «Тэарэтычныя і гісторыка-літаратурныя асновы даследавання» разгледжаны тэарэтычны аспект функцыянавання паняцця «аўтарская самасвядомасць», гістарычна-культурныя перадумовы ўзнікнення

новай якасці літаратуры ў разгляданы перыяд, а таксама інвенцыйная топіка як асноўны сродак тэкстаўтварэння ў пісьменстве рытарычнага тыпу.

У раздзеле 1.1 *«Аўтарская самасвядомасць як прадмет тэарэтычнага асэнсавання ў літаратуразнаўстве»* зазначаецца, што гісторыя літаратуры можа быць прадстаўлена як розны па інтэнсіўнасці і выніковасці – у залежнасці ад эпохі – працэс пераадолення / датрымання прынятых у пэўнай культуры спосабаў слоўна-мастацкага самавыражэння. Рухавіком тут з’яўляецца аўтар: свядома ці несвядома, ён заўсёды імкнецца пераадолець норму / традыцыю, г. зн. выказвае суб’ектыўную волю. Гэта актуалізуе пытанне аб аўтарскай суб’ектнасці і суб’ектыўнасці ў завершаным варыянце мастацкага твора (аўтарская свядомасць і самасвядомасць), а таксама тых аспектах творчасці і біяграфіі пісьменніка, што ўплываюць на ступень гэтай выяўленасці. З катэгорыяй аўтара звязана цэлая група літаратуразнаўчых тэрмінаў, якія, аднак, не маюць агульнапрынятых дэфініцый. Грунтуючыся на працах аўтарытэтных даследчыкаў (С. Аверынцава, М. Бахціна, В. Вінаградава, А. Каняўскай, Б. Кормана, Т. Мірашнічэнка, А. Несцярэнка, М. Рымара, В. Халізева і інш.), мы вызначылі, што ў межах дадзенага даследавання названыя тэрміны выступаюць у наступных значэннях: «асоба аўтара» – як біяграфічны аўтар; «вобраз аўтара» – як мастацкае выяўленне аўтарам самога сябе, а таксама як вобраз творцы-мастака, што ўзнікае ў рэцыпіента пасля прачытання твора; «аўтарская інтэнцыя» – як выказаная аўтарам мэта напісання твора, якая можа складацца з паасобных задач; «аўтарская пазіцыя» – як адносіны аўтара да аб’екта апісання, якія могуць уключаць светапоглядную, этычную, эстэтычную, ідэйную, эмацыянальную і г. д. ацэнку; «аўтарскі пачатак» – як усе магчымыя формы аўтарскай прысутнасці ў творы; «аўтарскі падыход» – як ступень залежнасці аўтара ад традыцыйных патрабаванняў да твора.

У Сярэднявеччы ўсходнеславянскі пісьменнік быў толькі медыятарам паміж тэкстам і чытачом, паколькі паэтыка твора і яго змест задаваліся жанрам. Але аўтар эпохі Рэнэсансу і барока бачыць крыніцу творчасці і ў сабе таксама, пра што сведчыць самарэфлексія, якая адлюстроўвае самаацэнку, адносіны да традыцыі, творчыя прынцыпы, задачы і мэты. Аўтар звяртаецца не толькі да нейкага абстрактнага панадчасовага чытача / слухача, але і да канкрэтнага адрасата-сучасніка; у прадмовах і пасляслоўях (радзей – у самім творы) раскрывае яму гісторыю з’яўлення твора, прынцыпы яго арганізацыі; дае пафасную ацэнку рэчаіснасці / прадмету апісання і г. д. Словам, у разгляданую эпоху аўтар усё больш пачынае ўсведамляць сябе творчым суб’ектам. З улікам сказанага, мы прапануем наступнае вызначэнне: *аўтарская самасвядомасць* – гэта ўсведамленне сваёй аўтарскай індывідуальнасці і творчай суб’ектнасці пісьменнікам, які арыентуецца на пэўную традыцыю, мае вызначаныя мэты і адрасат сваёй дзейнасці, імкнецца да ідэйна-вобразнага самавыражэння.

Пры канцы раздзела падкрэсліваецца, што сучасныя крытэрыі мастацкасці не цалкам прыдатныя для літаратурнага матэрыялу мінулых стагоддзяў, бо мастацкасць літаратуры XVI–XVII стст. мае рытарычную прыроду (яна задаецца «гатовым словам», «гатовым вобразам», топасамі, фігурамі і тропамі). Як літаратура рытарычнага тыпу, так і літаратура «мастацкага» тыпу – кожная пасвойму – мастацкія. Пераемнасць паміж імі не патрабуе адмысловых доказаў (нават сучасная мастацкая літаратура аперыруе арсеналам сродкаў мастацкай выразнасці, выпрацаваным у свой час рыторыкай). Галоўнае і прынцыповае адрозненне паміж імі – роля суб’екта творчасці і спосабы яго самавыражэння, рытарычнасць і мадальнасць (з якімі, на наш погляд, суадносяцца *рытарычная* і *мадальная* мастацкасць). Гэтыя «мастацкасці» не могуць быць проціпастаўлены ці ацэнены ў катэгорыях «лепшае» / «горшае», бо кожная з іх – спараджэнне сваёй эпохі. Эпоха, што аказалася ў полі нашага даследавання, з’яўляецца пераходнай паміж названымі формамі мастацкасці, а значыць, спалучае ў сабе – у рознай ступені выяўленасці – пэўныя кампаненты абедзвюх.

У раздзеле 1.2 «*XVI і XVII стагоддзі – пераходны этап ад літаратуры Сярэднявечча да літаратуры Новага часу*» раскрываюцца асноўныя фактары, што паўплывалі на развіццё новай якасці старабеларускага пісьменства. Змены, выкліканыя пашырэннем ідэй Рэнэсансу, мелі светапоглядны характар (гуманізм, пошук гармоніі і справядлівасці на падставе разумных законаў; культ навук і мастацтваў, працы і поспеху; імкненне да асабістай славы і годнасці, адсутнасць духоўнай і палітычнай цензуры). Істотнае значэнне меў характар адаптацыі і інтэрпрэтацыі класічнай спадчыны Антычнасці (зварот да першакрыніц; адсылкі да антычнай вобразнасці; спасылкі на антычных аўтараў і іх творы, цытаванне; цікавасць да вывучэння старажытных моў і падарожжаў у Італію). Пры гэтым пісьменнікі не адыходзілі ад галоўнага прынцыпу т. зв. хрысціянскага гуманізму: ад старажытнасці варта браць змест і формы, прымальныя для культуры і этыкі, сумяшчальныя з хрысціянскай рэлігіяй і маральнасцю, і ўключаць іх у агульны кантэкст культуры, пазбаўляючы язычніцкага характару. У адрозненне ад Сярэднявечча, аксіялагічныя прыярытэты беларускага пісьменства XVI ст. вызначаюцца большай свецкай скіраванасцю (свабода, воля, традыцыя, звычаі, мова), тэндэнцыяй да выказвання пісьменнікам асабістай, здабытай эмпірычным шляхам ацэнкі з’яў, людзей і падзей. Спецыфікай айчыннага слоўнага мастацтва было тое, што праявы аўтарскай асабовасці строга суадносіліся ў гэты час з паняццем «посполитого доброго» (грамадскага добра, карысці). Сам зварот пісьменніка да ўласнага лёсу і жыцця дазваляе не толькі раскрыць канкрэтныя факты яго біяграфіі, але і тыя перакананні, погляды, прынцыпы, якімі ён кіраваўся не толькі як грамадская, але і як прыватная асоба. У гэтым – істотнае адрозненне пісьменства XVI ст. ад папярэдніх эпох, дзе падобныя ўстаноўкі задаваліся жанрам.

На памежжы XVI–XVII стст., са станаўленнем барока, адбываецца важнае для разумення прынцыпаў творчасці эстэтычнае «размежаванне» сфераў боскага і чалавечага, *sacrum* і *profanum* (Бог – дасканалы нябесны Мастак; чалавек павінен не пераймаць Бога, а ствараць па зямных законах). Творчасць пачала разумецца не як перайманне, а як дзейнасць, заснаваная на пэўных законах: перш, чым ствараць, мастак павінен упарадкаваць сваё ўспрыняцце свету, знайсці разумныя падставы, законы яго арганізацыі. Вось чаму ў XVII ст. мастацтва, у тым ліку і літаратура, пачынае ўспрымацца не як вольнае тварэнне цудоўных форм, а як спосаб выяўлення навуковых ісцін або маральных ідэалаў. Патрабаванне ўніверсалізму ведаў збліжала барока з Рэнэсансам. Аднак барока арыентавалася на трагічнае, камічнае, вытанчанасць, дасціпнасць і ў гэтым аказалася бліжэй да чалавека, якога разглядала праз прызму інтэлектуалізму і эмацыянальнасці, патрактанай у антычным духу, – як спосаб данясення маральных ісцін.

У раздзеле 1.3 вызначаецца *«Роля інвенцыйнай топікі ў пісьменстве XVI–XVII стагоддзяў»* і сцвярджаецца, што адным з наступстваў пашырэння сферы ўплыву свецкай літаратуры з’явілася фарміраванне (а дакладней, трансплантацыя і імплантацыя) адпаведных мастацкіх прынцыпаў творчасці (а не канона, як у царкоўнай кніжнасці). Пры ўсёй разбежнасці царкоўнага і свецкага пісьменства, яны паўсталі на той тэарэтычнай і практычнай аснове, што была сфарміравана Антычнасцю і знайшла ўвасабленне ў рыторыцы (класічны перыяд – ад V ст. да н. э. да канца XVIII ст.). Стратэгія рытарычнага пераканання ахоплівала логас (рацыянальны зварот), этас (этычны зварот) і пафас (эмацыянальнае суправаджэнне). Логас аперыраваў двума тэхнічнымі прыёмамі – індукцыяй і дэдукцыяй; праявай апошняй у мастацтве слова былі топасы. Арыстоцелеўска-цыцэронаўскае разуменне топаса / агульнага месца спрыяла функцыянаванню гэтага тэрміна ў двух значэннях: 1) топас як пункт інвенцыі (звязаны з тэмай выкладу аргумент, як аўтарскі, так і традыцыйны), які дэтэрмінуе структуру выказвання; 2) топас як слоўная формула, нярэдка ў форме сентэнцыі.

Топасы часта адыгрывалі кампазіцыйную ролю, асабліва ў творах, якія выбудоўваліся паводле парадку біяграфіі героя, або ў лямантах, праслаўленнях, асуджэннях і інш. Пры гэтым яны, як правіла, карэлявалі з матыўнай прасторай твора (напрыклад, топасы нараджэння героя ў славунай сям’і, яго адукацыі, пераможных паходаў суадносіліся з матывамі прадвызначанасці поспеху праз сам факт нараджэння ў славунай сям’і, адукацыі як перадумовы прынясення карысці айчыне, перамогі як выніку спалучэння родавых і адукацыйных цнотаў). Таксама арыенціроўка на імітацыйны метады творчасці стрымлівала развіццё пейзажа ў літаратуры, надавала апісанням прыроды алегарызм, характэрны для класічных твораў: розныя тыпы прыроды знаходзіліся пад « апекай » адпаведных бостваў.

З усяго спектру топасаў еўрапейскіх літаратур у беларускім прыгожым пісьменстве разгляданага перыяду найбольшае пашырэнне атрымалі *locus amoenus* (прыемнае месца), *descriptio gentes* (апісанне народаў) і *descriptio urbis* (апісанне горада). За выключэннем першага (уласцівага паэзіі), пералічаныя топасы сустракаюцца пераважна ў разнастайных пражскіх творах, а ў дыярыюшах падарожжаў да іх, як правіла, дадаюцца *antiquitates* (помнікі старажытнасці), *curiositates* (экзатычныя, кур'ёзныя рэчы), *mirabilia* (цудоўныя рэчы).

Такім чынам, топас, арыентаваны на паўтаральнае, а не адзінкавае, мог выступаць структурным элементам інвенцыі або службыць спосабам слоўна-формульнага афармлення выказвання, г. зн. наўпрост уплываў на форму прэзентацыі аб'екта і рэчаіснасці, а таксама аўтарскага выказвання.

У другой главе «**Аўтарская самасвядомасць у царкоўна-рэлігійных творах XVI – першай паловы XVII стагоддзя**» ў цэнтры нашай увагі аказаліся два мегатэксты разгляданай эпохі – Біблія ў перакладзе Ф. Скарыны і царкоўна-палемічная літаратура як інтэртэкставае ўтварэнне.

У раздзеле 2.1 «**Аўтарскі феномен Францішка Скарыны**» адзначаецца, што ў прадмоўна-пасляслоўным комплексе Ф. Скарыны ўпершыню ў старабеларускім пісьменстве знаходзіць выражэнне адрозная ад сярэднявечных уяўленняў канцэпцыя аўтара, паводле якой служэнне Богу трактуецца як праца на карысць грамадства; гэтым абумоўлены і адносіны асветніка да адрасата – простага («посполитого») чалавека. Жывучы на парозе ранняга Новага часу, Ф. Скарына, як і яго сучаснікі (Я. Вісліцкі, Э. Вітэліус (Цёлак) і М. Гусоўскі), паўстаў перад выбарам паміж традыцыяй і навацыяй, паміж звыклымі і нетыповымі формамі аўтарскай прысутнасці ў тэксце твора.

Падыход першадрукара аказаўся ўзважаным і прадуманым: у друкаванай кнізе ён убачыў большыя магчымасці для асветы, чым у рукапіснай; Біблію патрактаваў як крыніцу ведаў, а не забабонаў. Узважанасць пазіцыі праявілася і ў канфесіянальнай індывідуальнасці: адрасатам пражскіх выданняў з'яўляецца хрысціянскі чытач наогул. Арыентацыя на рацыянальны і эмацыянальны пачатак у чалавеку (звароты да чытача, мастацкае афармленне кніг, арыгінальны шрыфт і буквіцы і інш.), якасць перакладу Бібліі сведчыць, што пісьменнік усведамляў эстэтычны ўзровень і эстэтычную функцыю сваёй працы.

Самасвядомасць Ф. Скарыны (як асобасная, так і аўтарская) знаходзіла арыгінальныя формы выражэння: трохузроўневая арганізацыя тэксту перакладу (прадмовы і пасляслоўі, кантыкуляцыі, пераклад); аўтарскія рэмаркі ў Кнігах Эсфіры і Данііла; «партрэт» і інскрыпцыя пад ім у Кнізе Ісуса, сына Сіраха, і ў Кнізе Царстваў; «партрэты» на гравюры тытульнага аркуша Кнігі Лічбаў і на гравюры «Памазанне Давіда» з аднайменнай кнігі; ідыястыль перакладу; рэдактарская праца па ўзгадненні царкоўнаславянскага тэксту, Вульгаты і

Септуагінты і інш.). Нават у кансерватыўнай гімнаграфічнай творчасці («Малая падарожная кніжка»), асветнік знаходзіў магчымасць засведчыць высокі ўзровень сваёй аўтарскай самасвядомасці (ініцыяльныя літары абзацаў у складзеным ім «Акафісце Іаану Прадчечу» ўтвараюць акраверш: «Писал доктор Скоринич Францискус», а таксама ў «Акафісце найсалодкаму Імю Ісуса»: «Делал доктор Скоринич Францискус»). Такі прыём пазначэння аўтарства быў традыцыйны для кандакарнай творчасці Візантыі, але ў славянскай акафістнай традыцыі ён сустракаецца толькі ў Ф. Скарыны.

У раздзеле 2.2 «*Аўтар у царкоўна-палемічнай літаратуры XVI–XVII стагоддзяў*» робіцца выснова, што немалая (па лічбе і аб’ёме) колькасць твораў, часавы дыяпазон іх з’яўлення (1570-я – 1640-я) і прычынна-выніковыя адносіны паміж імі, актывізацыя пісьменнікаў пад уплывам пэўных падзей дазваляе разглядаць усю сукупнасць помнікаў палемічнай літаратуры як дагматычны інтэртэкст. У айчынным пісьменстве не было *традыцыі* міжканфесійнай палемікі і, адпаведна, жанравых форм яе выражэння. Да ўсяго, аўтарскае «я» пісьменніка-палеміста было абмежавана тым ідэйным ядром, што выражала калектыўнае «мы», – веранастаўленнем пэўнай канфесіі. Можна сцвярджаць, што «я» ў дадзеным выпадку – мера аўтарскай свабоды (у межах канфесійнага веравучэння), прымальна для дасягнення пастаўленай мэты. Вядома, тут няма гаворкі пра ўзрастанне суб’ектыўнасці – гэта немагчыма праз дагматычны змест твора, у якім аўтар імкнецца да майстэрскай *выкітальцонасці*, а не мастацкай *арыгінальнасці*. Тое, на першы погляд, мастацка-літаратурнае «суправаджэнне», што знаходзіцца навідавоку ў палемічным творы – стылістычны ўзровень красамоўства, тропы, фігуры, лексіка-марфалагічныя і сінтаксічныя сродкі выразнасці, – вынікае з рытарычнай прыроды самога красамоўства. А вось жанравая кантамінацыя была вынікам свядомай аўтарскай стратэгіі, скіраванай на перакананне чытача з дапамогай *суб’ектыўна падабранага і праінтэрпрэтаванага* пісьмова-дакументальнага, літаратурнага і, нярэдка, фальклорнага матэрыялу. Гэта пакідала магчымасці для праяваў аўтарскай суб’ектыўнасці – у выбары спосабаў эмацыянальнага ўздзеяння, стылістычнай арганізацыі твора, апеляцыі да разважлівасці, досведу і жыццёвай практыкі чытача.

Аўтары царкоўна-палемічных твораў, як правіла, выяўляюць сябе ў трох іпастасях – дбайнага пастыра, сведкі падзей і прыхільніка праўды. Іх інтэнцыяй з’яўляецца захаванне памяці пра сапраўдную гісторыю Царквы, абарона праўдзівасці веравучэння сваёй канфесіі, паказ памылковасці шляху апанентаў. Уяўленне аўтара пра сябе самога непасрэдным чынам звязана з дэманстрацыяй уласнай абазнанасці ў прадмеце гаворкі – *кампетэнтнасцю*, якая, звычайна, праяўляецца праз спасылкі на аўтарытэты і цытаванне іх твораў (г. зн., праз знешнюю аргументацыю – топасы). У адрозненне ад уяўлення пра сябе,

аўтарская *творчая самаацэнка* прадстаўлена ў палемічнай літаратуры слаба (звычайна яна зводзіцца да традыцыйнага топасу самапрыніжэння). Затое асобныя аўтары не адмаўляюць сабе ў задавальненні раздаваць *ацэнкі іншым пісьменнікам* (Пётр Скарга, Іпацій Пацей).

У трэцяй главе «**Аўтарская самасвядомасць у эпічных творах XVI стагоддзя**» адзначаецца, што для беларускага пісьменства гэтага часу станаўленне паэтычных жанраў было новай з’явай, у развіцці якой вылучаюцца тры этапы: *пачатковы*, звязаны з імплантацыяй паэзіі (Ф. Скарына і М. Гусоўскі); *навучальны* (1550-я – 1570-я гг.), прадстаўлены лацінамоўнай і польскамоўнай плынямі; *этап росквіту* (1580-я – 1590-я гг.). У разгляданы перыяд паўстаюць значныя эпічныя творы, якія засведчылі, што айчынныя майстры слова даволі хутка засвоілі багатую паэтычную традыцыю Антычнасці і Сярэднявечча і дасягнулі значных вышыняў у сваім мастацтве. Менавіта эпас, побач з трагедыяй, займаў найвышэйшае месца ў іерархіі кадыфікаваных рэнесанснымі паэтыкамі жанраў.

У раздзеле 3.1 «**Ліра-эпічная паэма “Песня пра зубра” (1523) Мікалая Гусоўскага**» падкрэсліваецца, што паэтычнае станаўленне аўтара не вынікала з характару развіцця айчыннай літаратуры, арыентаванай на візантыйскую, а не лацінскую паэтычную традыцыю. Як творчая асоба М. Гусоўскі сфарміраваўся і адбыўся па-за межамі ВКЛ, што тыпалагічна збліжае яго з Ф. Скарынам. Творчае «я» паэта яскрава прадстаўлена ўжо на ўзроўні прадмовы да твора і яго прысвячэнняў. У прадмове *ўпершыню* ў гісторыі беларускага слоўнага мастацтва аўтар раскрывае рэальныя акалічнасці з’яўлення і асноўныя прынцыпы (датрыманне праўды) напісання арыгінальнага літаратурнага твора, а таксама адзначае ролю навукі і мастацтваў ва ўстойлівасці дзяржаўных інстытутаў. Паэтыка «Песні пра зубра» не адпавядала тагачасным нарматыўным прынцыпам напісання эпічнага твора, што выявілася найперш у адмове ад антыкізацыі і міфалагізацыі (паэт адмаўляе антычнаму пісьменству ў праўдападабенстве), на змену якім прыйшлі хрысціянскія ідэі і зварот да гісторыі і прыроды ВКЛ. М. Гусоўскі, насуперак прынцыпу Арыстоцеля, паядноўвае ў мастацкай тканіне твора паэзію і гісторыю, агульнаграмадскае і аўтабіяграфічнае, грунтуючы аўтарскую інвенцыю на веданні прадмета апісання, г. зн. на асабістай эмпірыі. Для дасягнення мастацка-эстэтычных задач свайго твора ён выступае ў іпастасях паэта, паляўнічага, патрыёта і верніка.

У раздзеле 3.2 «**Гераічная паэма (“радзівілаўскі цыкл”)**» на прыкладзе трох эпічных твораў разгледжаны спробы аўтараў дастасаваць прынцыпы класічнага эпасу да канкрэтна-гістарычных фактаў. Адзначана, што субстытутам антычнага міфалагічнага матэрыялу сталі падзеі сучаснай аўтарам айчыннай гісторыі, а фарміраванне гераічнага ідэала адбывалася праз суаднясенне ўчынкаў галоўнага героя-сучасніка з дзеямі герояў старажытнасці. Трыгерам узнікнення

паэм «радзівілаўскага цыклу» з’явіліся значныя стратэгічныя перамогі ВКЛ падчас Інфлянцкай вайны 1558–1583 гг., у першую чаргу – перамога пад Улай у 1564 г., Полацкая, Пскоўская і Велікалуцкая ваенныя кампаніі 1579–1581 гг. У гэты час праявіўся вайсковы талент цэлага пакалення Радзівілаў – Юрыя (Літоўскага Геркулеса), а таксама яго сына і ўнука – Мікалая Рудога і Крыштофа Перуна. Яны сталі героямі паэм Ф. Градоўскага, Я. Радвана і А. Рымшы, якіх аб’ядноўвала не толькі сувязь з дваром магнатаў, але і агульнае з імі кальвінісцкае веравызнанне. Таксама Я. Радван і А. Рымша былі ўдзельнікамі вайны, Ф. Градоўскі, па ўсёй верагоднасці, не. Наяўнасць шэрагу вялікіх паэтычных твораў, прысвечаных адной падзеі (Інфлянцкай вайне) і створаных у адным культурным асяродку, дае рэдкую магчымасць параўнаць літаратурнае майстэрства іх аўтараў.

У падраздзеле 3.2.1 «*“Апісанне маскоўскага паходу” (1582) Францішка Градоўскага*» даказваецца, што названы твор змяшчае нямала характэрных для антычнага эпасу матываў (выключны герой, прамовы, прадказанні, пахаванне палеглых, умяшанне рачных бостваў, малітвы да розных багоў), а таксама міфалагічных вобразаў і класічных сцэн. Можна сцвярджаць, што сам эпічны характар апісання ўтрымліваў аўтара ў межах прынятых у класічным эпасе форм і сродкаў выражэння зместу ў такой ступені, што дзеля дасягнення адпаведнасці з аўтарытэтнымі крыніцамі творчы метады Ф. Градоўскага дапускае прамыя запазычанні з класічных твораў (з «Энеіды» і «Георгік» Вергілія, «Фарсаліі» Лукана, «Фіваіды» Стацыя і інш.) або іх кантамінацыі, а таксама «зрух хранатопа». Аднак міфалагічны пачатак мае ў творы не сюжэтнае, а ідэйна-мастацкае значэнне, ён падпарадкаваны паслядоўнасці гістарычных падзей.

У падраздзеле 3.2.2 «*“Радзівіліяда” (1592) Яна Радвана*» падкрэслена, што Я. Радван усвядомлена стылізуе свой твор у духу класічных узораў – «Іліяды» Гамэра і «Энеіды» Вергілія, пра што сведчаць вобразы, матывы (наяды і дрыяды; конь, які рве ворага зубамі; шчыт Радзівіла) і сама назва твора («Радзівіліяда»). Экфрасіс шчыта Радзівіла (на ўзор шчыта Ахіла ў «Іліядзе» і шчыта Энея ў «Энеідзе») дазволіў разгарнуць вобразную панараму гераічнай гісторыі Літвы ў яе асноўных падзеях (згодна з канцэпцыяй, зафіксаванай у беларуска-літоўскім летапісанні другой паловы XVI ст. і ў хроніках М. Стрыйкоўскага). Лірызацыя мастацкага тэксту ў «Радзівіліядзе» адлюстроўвае гуманістычнае разуменне каштоўнасці і непаўторнасці жыцця кожнага чалавека; яна супярэчыць прынцыпам класічнага эпасу (аб’ектыўнасці і антыпсіхалагізму), які патрабаваў пазбягаць суб’ектыўнасці ў адлюстраванні рэчаіснасці. А гэта сведчыць пра ўзрастанне ролі аўтара як творчага суб’екта, развіццё яго ўявы і вымыслу ў кірунку мастацкага асваення жыцця.

У падраздзеле 3.2.3 «*“Дзесяцігадовая аповесць” (1585) Андрэя Рымшы*» канстатуецца, што паказчыкам арыентацыі аўтара на класічны эпас з’яўляюцца

матывы: апісанні бітваў і вайсковых лагераў, паходы, прамовы палкаводцаў, звароты да багоў па дапамогу і іх умешванне ў ваенныя дзеянні і г. д. Аднак вобраз галоўнага героя, Крыштофа Радзівіла, далёкі ад класічных узораў, паколькі А. Рымша свядома арыентуецца на ўласны досвед, г. зн. на рэальную, а не асэнсаваную ў міфалагічным ключы гісторыю. Таму яго герой не набывае такой ступені ідэалізацыі, якая была ўласціва класічнаму эпасу або творам сучаснікаў: панегірычнае ўзвышэнне заслуг і талентаў К. Радзівіла не дамінуе над такімі характарыстыкамі, як мужнасць, цяроплівасць, клопат пра жаўнераў, адданасць абавязку, вайсковае майстэрства; яно больш «рэалістычнае». Паэма мела вялікае значэнне для гісторыі беларускай літаратуры, бо гэта была першая спроба напісання такога эпасу, у якім вобраз галоўнага героя вырастаў бы да мастацкага абагульнення, а не сімвалічнага ўвасаблення ўсяго воінства.

Пошукі новых форм спалучэння дакументальнага і вобразнага зместу ў мастацкім адзінстве твора знаходзілі адлюстраванне не толькі ў гераічнай паэме апошняй чвэрці XVI ст. Часам яны вялі да ўзнікнення гібрыдных вершавана-празаічных комплексаў, найбольш значным з якіх з'яўляецца разгледжаная намі ў раздзеле 3.3. **«Вершавана-празаічная хроніка “Пра пачатак...” (1571–1578) Мацея Стрыйкоўскага»**. Адною з асноўных мэтаў хронікі было абгрунтаванне канцэпцыі паходжання вялікіх князёў літоўскіх, магнатэрыі і шляхты ад рымскіх патрыцыянскіх родаў, а тым самым – ад Энэя, які лічыўся пратапластам еўрапейскіх каралеўскіх дынастый. Паколькі аўтар знаходзіўся пад моцным уплывам антычнай эпічнай традыцыі, зачын яго твора насычаны антычнымі матывамі і міфалагічным матэрыялам, які служыць эмацыянальным фонам для расповеду гісторыі аб прыбыцці італійцаў на чале з Палямонам у Літву (паэт нават уплёў у мастацкую тканіну хронікі некалькі ўрыўкаў з «Энеіды» ва ўласным перакладзе). У хроніцы аўтар прэзентуе сябе не толькі ў якасці *майстра* (а значыць прадаўжальніка традыцыі, здольнага да пераймання ўзораў), але і *мастака* таксама, бо ён відавочна імкнецца да самавыражэння. Таму традыцыйны топас самапрыніжэння, які падкрэсліваў усведамленне творцам недасканаласці ўласнага твора ў параўнанні з даробкам папярэднікаў, трансфармуецца ў М. Стрыйкоўскага ў топас сціпласці. Для аўтара мела значэнне не толькі змястоўнае, але і эмацыйнае напаўненне матэрыялу, што ў выключна празайным гістарыяграфічным творы было цяжкадасяжным. Да вершаванай формы ён звяртаецца ў тых выпадках, калі апісанне перасягае межы гістарычнага факта, гэта значыць там, дзе дакладнасць саступае месца творчай уяве і дадумванню, фантазіі. Менавіта таму ў вершаванай, а не празайнай форме прадстаўлены як падрабязны аповед аб прыбыцці рымскіх патрыцыяў у Літву, так і дэталёвыя «рэпартажы» пра шматлікія бітвы. У сваёй хроніцы «Пра пачатак...» М. Стрыйкоўскі імкнуўся дасягнуць дзвюх процілеглых, а таму невырашальных мэтаў – гістарыяграфічнай (напісанне гісторыі ВКЛ) і мастацка-

паэтычнай (стварэнне гераічнага эпасу). Тым не менш, яго хроніка адлюстравала станаўленне новай агульнадзяржаўнай ідэалогіі, якая ў многім была дасягнута шляхам міфалагізацыі гісторыі.

У раздзеле 3.4 *«Вершавана-празаічныя дыярыушы (1601–1603) Гальяша Пельгрымоўскага»* разглядаюцца ўнікальныя для паэзіі XVII ст. вершаваныя дыпламатычныя дыярыушы, створаныя на аснове часткова ацалелага празаічнага раптуляра (са слоў аўтара, узяцця за працу яго пераканаў канцлер Л. Сапега). Як вынікае з прадмовы, выбар вершаванай, а не празаічнай формы быў абумоўлены практычнымі і эстэтычнымі задачамі – «дзеля скарачэння і прыемнага чытання», г. зн. пісьменнік кіраваўся пашыраным у той час меркаваннем, быццам вершы скарачаюць аповед і робяць чытанне прыемным заняткам. У асобных выпадках у дыярыушах захаваны празаічныя часткі (уступныя прамовы паслоў, праекты дамоваў, спісы ўдзельнікаў дэлегацый, падарункаў, страваў і напояў), што, верагодна, вынікала з афіцыйнага статусу падобных дакументаў; аўтар палічыў неабходным падаць іх без непазбежнага ў выніку вершавання скажэння сэнсаў. Версіфікацыя надала творам мастацкую адметнасць, падштурхнула аўтара да разгорнутых апісанняў. Пры гэтым Г. Пельгрымоўскі стаў закладнікам рыфмы (часта недакладнай, дзеля датрымання якой даводзілася абцяжарваць радок лішнімі словамі), а тэкст у параўнанні з празаічным раптулярам страціў многія дэталі. Апісанне дыпламатычнай выправы патрабавала найперш датрымання храналогіі, паслядоўнасці і дакладнасці ў перадачы зместу саміх перамоваў, што надавала твору тэматычную, аргументацыйную і стылёвую аднастайнасць. Каб пазбегнуць гэтага, аўтар узбагаціў апісанні іранічнымі або саркастычнымі разважаннямі і заўвагамі наконт культурных і ідэйна-ідэалагічных разыходжанняў паміж ВКЛ і Маскоўскай дзяржавай. Гэта не толькі паспрыяла раскрыццю светапогляду і перакананняў аўтара, але і засведчыла, што сатырычнае выяўленне было яго свядомай стратэгіяй. Вычарпанасць тэматыкі, як і непазбежнае ў перамовах бясконцае паўтарэнне тэзісаў, добра заўважныя ўжо ў першым дыярыушы («Пасольства і кароткае апісанне перамоваў з масквою»), становяцца яшчэ больш відавочнымі ў другім («Пасольства да Жыгімонта Трэцяга»). Паколькі перамовы цяпер адбываюцца ў Вільні, сталіцы ВКЛ – краіны, антытэтычна проціпастаўленай Маскоўскай дзяржаве ў першым дыярыушы, аўтар (калі не лічыць саміх паслоў), страчвае тую разнастайнасць аб'ектаў апісання, якая вызначае «маскоўскі» дыярыуш (чужы лад жыцця, прыдворныя парадкі, звычаі і норавы, «сенсaцыйная» інфармацыя). Гэта значна абнізіла мастацкія якасці «віленскага» дыярыуша.

У чацвёртай главе аб'ектам аналізу становіцца *«Аўтарская самасвядомасць у мемуарных творах другой паловы XVI–XVII стагоддзя»*. У раздзеле 4.1 *«Развіццё мемуарнай літаратуры ў другой палове XVI – XVII стагоддзі»*

разгледжаны працэс станаўлення паэтыкі новага жанра, які выходзіў за межы рытарычных прадпісанняў. Узнікненне мемуарыстыкі адпавядала тагачаснай тэндэнцыі да «алітаратурвання» (уклучэнне мастацкіх элементаў у наяўныя віды пісьменства – белетрызацыя ў гістарыяграфіі, стылізацыя ў эпісталаграфіі, ужыванне фразеалагізмаў і прастамоўя ў справаводстве), а таксама ў развіцці на іх аснове новых відаў літаратуры, структура якіх захоўвала пэўныя элементы жанраў-«донараў. Асноўнымі рысамі паэтыкі мемуарнай прозы з’яўляюцца мастацкі сінкрэтызм і развіты для разгледнай эпохі аўтарскі пачатак (аднак тут яшчэ не праглядаецца адзінства аўтарскага «я», вызначанага знутры, псіхалагічна). У кампазіцыйнай структуры твора аўтар можа выступаць героем апісаных падзей або звычайным апавядальнікам. Нарацыя ад 1-й ас. адз. ліку стварае ілюзію яго жывога голасу, ад 3-й ас. мн. ліку надае яму значэнне суб’екта калектыўнай свядомасці. Ад справавога пісьменства мемуарная проза пераняла пратакольна-каляндарны спосаб запісу, т. зв. дыярыуш (штодзённы запіс).

Паколькі аснову структуры мемуарнага твора складае суб’ектыўны пачатак, то, як нам бачыцца, ступень яго выяўленасці і павінна стаць адным з крытэрыяў класіфікацыі. Другі крытэрыі павінен адлюстроўваць тэматычную скіраванасць канкрэтнага помніка, аднак тут маецца і пэўная складанасць, бо мемуарыстыка вызначаецца тэматычнай стракатасцю; таму гэты крытэрыі закранае, хутчэй, дамінуючую тэматыку. На падставе названых крытэрыяў мы прапануем вылучыць у мемуарнай прозе канца XVI–XVII ст. *дыярыушы спраў і падзей, вайсковыя, аўтабіяграфічныя*. У дыярыушах спраў і падзей, генетычна блізкіх да канцылярыйных, інфармацыю пра сябе аўтар падае пераважна ў сувязі з выкананнем грамадскай функцыі. І хаця на першае месца тут выходзяць аб’ектыўныя падзеі, яны суправаджаюцца аўтарскай суб’ектыўнай ацэнкай. У вайсковых дыярыушах аўтар выступае і як арганізуючы суб’ект, і як аб’ект самаапісання – як актыўны / пасіўны ўдзельнік пэўнай вайскавай кампаніі. Падставай для вылучэння ў самастойную групу аўтабіяграфічнай мемуарыстыкі ёсць паўната адлюстравання жыццёвага шляху аўтара – ад нараджэння да моманту завяршэння твора; такія мемуары, фактычна, з’яўляюцца аўтабіяграфіяй (ва ўспрыманні чалавека XVII ст., вядома).

У раздзеле 4.2 «*Дыярыушы спраў і падзей*» разгледжаны праявы аўтарскай самасвядомасці ў творах названага жанравага падвіду. Першую, тыповую групу складаюць дыярыушы Я. А. Храпавіцкага і С. Незабітоўскага. Для яе ўласціва строгае датрыманне жанравых характарыстык дыярыуша спраў і падзей – захаванне поўнай сеткі гадоў, месяцаў, дзён; абавязковасць штодзённай рэгістрацыі; справы стыль; імкненне да аб’ектывізацыі апаведу. Другая, нетыповая група прадстаўлена дыярыушамі А. С. Радзівіла і П. К. Абуховіча: тут захавана паслядоўнасць падачы матэрыялу па гадах (па месяцах – не абавязкова); рэгістрацыя падзей не з’яўляецца штодзённай, часам прапускаюцца месяцы і

гады; стыль вызначаецца сінкрэтызмам, аповед – суб’ектывізацыяй; прысутнічаюць літаратурныя элементы.

У падраздзеле 4.2.1 «*“Нарыс панавання Жыгімонта III” і “Запісы пра падзеі ў Польшчы (1632–1656) Альбрэхта Станіслава Радзівіла”*» раскрываюцца спосабы аўтарскага самавыяўлення ў названых творах. У «Нарысе» аўтар, арыентуючыся на антычныя ўзоры, адкінуў дыярыушавы прыныцып арганізацыі нарацыі, адмовіўся ад лінейнага выкладу. Імкнучыся да сюжэтнасці, ён неаднаразова падкрэслівае, што не з’яўляецца гісторыкам, хаця выразна ўсведамляе сябе ўдзельнікам важных падзей; на тое ўказвае ўжыванне адпаведных канструкцый з займеннікамі (я + дзеяслоў, мне + дзеяслоў), а таксама рэтраспектыўныя адсылкі, аберацыі памяці, што надае твору рысы ўспамінаў. «Нарыс» вылучаецца іранічнымі адносінамі аўтара да падзей ці асоб, тэндэнцыяй да маралізатарства і павучання, што было не толькі вынікам абвостранай рэлігійнасці канцлера, але і сведчаннем яго крытычна-рацыянальнага стаўлення да жыцця. «Запісы» храналагічна працягваюць «Нарыс», але адрозніваюцца спосабам арганізацыі матэрыялу: захавана храналогія гадоў і месяцаў, але суцэльная сетка дзён знікае, часта замяняецца агульным аглядам падзей месяца. У «Запісах» аўтар выступае ў іпастасях сведкі, удзельніка і аналітыка, якія зліваюцца ў вобразе апавядальніка – удумлівага, незалежнага ў меркаваннях, часам іранічнага, але шчырага. Дадатнай рысай твора ёсць пастаянная ўвага да рэцыпіента, што вынікае з аўтарскай інтэнцыі апублікаваць упаміны (такі наказ пакідае аўтар у тэстаманце). Творчасць А. С. Радзівіла раскрывае шляхі трансфармацыі ідэнтычнага матэрыялу ў залежнасці ад аўтарскай інтэнцыі і адрасата, а значыць, у яго асобе выступае такі тып творцы, які выдатна ўсведамляе ўласны крэатыўны патэнцыял.

«*Дыярыуш (1630–1654) Піліпа Казіміра Абуховіча*», разгледжаны ў падраздзеле 4.2.2, мае выключна грамадскі змест, прыватнае і асабістае раствараецца тут у агульназначным (таму адсутнічае канкрэтны адрасат). У адрозненне ад сучаснікаў аўтар абмянае традыцыйны для дыярыуша запіс пра месца і абставіны свайго нараджэння, сям’ю і г.д. У гэтым сэнсе яго твор з’яўляецца ўласна дыярыушам грамадскіх спраў і падзей. Між тым аўтар яўна і няўна прысутнічае ў кожным радку твора (трыгерам напісання стала звязаная з мемуарыстам «смаленская справа»), што, відавочна, паўстаў як спроба пісьмовага апраўдання за паразу ў абароне Смаленска (ў 1653 г.). У сюжэтным плане дыярыуш уяўляе складанае спалучэнне хранікальных запісаў і элементаў уласна мемуараў, дзе аўтар выступае не рэгістратарам, а апавядальнікам. Побач з рытарычнымі эскападамі ў П. К. Абуховіча выразна праглядаецца імкненне да белетрызацыі апавядальнай прозы: яно рэалізуецца праз зварот да неардынарных, нетыповых, выключных сюжэтаў (замах М. Пякарскага на караля Жыгімонта III, палон каралевіча Яна Казіміра, справа віленскага кальвініскага

збору, смерць каралевы Цэцыліі Рэнаты і інш.). Падзеі, апісаныя аўтарам, надаюць яго твору пафас драматызму, які ёсць адной з форм выяўлення аўтарскай суб'ектыўнасці і светаўспрымання.

Разгледжаны ў падраздзеле 4.2.3 «*Дыярыуш (1656–1684) Яна Антонія Храпавіцкага*» на фоне іншых помнікаў вылучаецца прыватным характарам запісаў, што неаднаразова падкрэслівае мемуарыст. Прыватнасць дэтэрмінуе тыя асабівасці помніка, што вылучаюць яго на фоне астатніх: аўтарскую ўстаноўку на перадачу звестак пра падзеі, з'явы і здарэнні ў храналагічнай паслядоўнасці, а не на асабістае ўражанне; скрупулёзнасць і дакладнасць у рэгістрацыі падзей; утылітарызм запісаў. Абраная стратэгія (храналагічная падача велізарнага аб'ёму інфармацыі, часта не звязанай тэматычна ў межах аднадзённага запісу) адмоўна адбілася на нарацыі, нівелявала мастацкі патэнцыял асобных запісаў, спрыяла эмацыянальнай «глухасці» аўтара нават у выключных сітуацыях (смерці дзяцей). Разам з тым, імкненне Я. Храпавіцкага адлюстраваць свет у падзейнасці, а не вобразнай бачнасці, дало рэдкую магчымасць назіраць творцу ў яго штодзённым жыцці – т. зв. біяграфічнага аўтара.

У падраздзеле 4.2.4 «*Дыярыуш (1682–1700) Станіслава Незабітоўскага*» акцэнтавана ўвага на традыцыйнасці фармальнай арганізацыі названага твора, а таксама на адметнасцях яго паэтыкі. Сярод мемуарыстаў XVII ст. С. Незабітоўскі, случкі адміністратар радзівілаўскіх маёнткаў, з'яўляецца найбольш мабільным і дынамічным у перамяшчэннях. Дынамізм яго апісання задаецца калейдаскапічнай зменай месца дзеяння і сцісласцю запісу, але самі падзеі пры гэтым нібы ходзяць па кругу. Істотна, што ў сваім дыярыушы аўтар згадвае пра стасункі з сучаснікамі-мемуарыстамі (Б. Маскевіч, Я. Цадроўскі, Я. Храпавіцкі), выказвае непрыхаванае захапленне канкрэтнымі кнігамі (Біблія Вуека, творы М. Лютэра, выдадзеная ў Слуцку ў 1678 г. «Турэцкая манархія» М. Рыко і інш.) і робіць запісы пра іх набыццё і чытанне. Цікавы сваёй гістарычна-дакументальнай факталогіяй, дыярыуш раскрывае таксама біяграфічную асобу аўтара і яго эстэтычныя ўпадабанні.

У раздзеле 4.3 «*Вайсковыя дыярыушы*» адзначаецца, што з'яўленне большасці дыярыушаў прыпадае на гады панавання каралёў польскіх і вялікіх князёў літоўскіх Жыгімонта III (1587–1632) і Яна Казіміра (1648–1668). Трыгерамі паслужылі дзве істотныя грамадска-палітычныя падзеі ва ўсходняй і паўночна-цэнтральнай Еўропе – т. зв. Смута ў Маскоўскай дзяржаве (1598–1618) і т. зв. Патоп (казацкія паўстанні, што ўсчаліся ва Украіне ў 1648 г., і наступная вайна 1654–1667 гг.). Падзеі ў творах, як правіла, прадстаўлены ў традыцыйнай для дыярыуша храналагічнай паслядоўнасці, што збліжае іх са справавым пісьменствам. Хаця фабула дыярыуша прадвызначаецца сукупнасцю апісаных падзей, заўважная і роля аўтара-«мадэратара», які вызначае ступень значнасці апошніх або змяшчае акцэнты ў інтэрпрэтацыі. Апісанне ваенных падзей з

пазіцый рыцарскага этасу збліжае вайсковы дыярыуш з рыцарскай эпікай і воінскай аповесцю. Ужо ў канцы XVI ст. у рыцарскай паэме «Дзесяцігадовая аповесць» А. Рымшы пазначыліся тыя тэндэнцыі, якія ў XVII ст. набудуць развіццё ў мемуарнай літаратуры, у тым ліку вайсковай тэматыкі: апісанне падзей вайсковага жыцця, арыентацыя на ўласны досвед, зварот да айчыннай гісторыі, усведамленне значнасці асобы ў гісторыі.

У падраздзеле 4.3.1 «*Дыярыуш (1594–1621) Самуэля Іванавіча Маскевіча*» прааналізаваны адзін з самых дасканалых з мастацкага боку вайсковых дыярыушаў XVI ст., што дае ўяўленне, якім чынам аўтарскае імкненне да белетрызацыі аповеду разбурае жанравую структуру дыярыуша. З’яўляецца аўтар-наратар з адметным стылем, блізкім да размоўнага (просты сказ і анакалуф у складаных, прастамоўная фразеалогія, няўскладзеная метафорыка, прыказкі, дыялектызмы, вульгарызмы, эмацыянальныя эпітэты і анекдатычныя сітуацыі). Аўтару робіцца цесна ў межах хранікальна-дакументальнай формы выражэння, бо падаваная інфармацыя – праз вобразную і эстэтычную спецыфіку – часта нясе моцны эмацыйны зарад (пераважна праз паказ і ацэнкі звычайу і побыту рускага народа). Аднак пры апісанні ваенных падзей аўтар заставаўся «неэмацыянальным» (гэта было абумоўлена шляхецка-рыцарскім этасам), ён бачыў у вайне магчымасць удасканалення мілітарных навываў, а разбурэнні і смерць лічыў яе неадменнымі атрыбутамі. Імкненне да аб’ектыўнасці і крытычнай рэфлексіі, угрунтаванай на рацыяналістычным светаўспрыманні і асабістым досведзе (адсюль жывасць, «бачнасць» многіх сцэн), вылучае мемуарыста на фоне сучаснікаў. Каштоўнасць уяўляюць тыя эпізоды, дзе аўтар паўстае ў якасці героя ўласнага твора – кемлівага, разважлівага, крытычнага да рэлігіі, але не пазбаўленага веры ў звышнатуральнае, які ўмее цаніць чалавека па заслугах, схільны да рэфлексіі ў пытаннях маралі, рэлігіі, палітыкі, здольны ацаніць уласныя паводзіны і разлікі. У гэтым дыярыуш С. Маскевіча блізкі да літаратуры Новага часу.

У многім пераемнікам С. Маскевіча стаў яго сын, творчасці якога прысвечаны падраздзел 4.3.2 «*Дыярыушы (1643–1660) Багуслава Казіміра Маскевіча*». Багуслаў Казімір, у параўнанні з бацькам, надае большую ўвагу ўласнай асобе: не толькі ацэньвае пабачанае ці пачутае, але і занатоўвае свае думкі і пачуцці, спароджаныя пэўнай падзеяй, апісвае свае фізіялагічныя і псіхалагічныя станы. Разам з тым, абодвух мемуарыстаў яднае рацыяналістычнае ўспрыманне рэчаіснасці, разуменне прычынна-выніковых сувязей паміж падзеямі. Створаныя Б. Маскевічам вобразы аўтара двухпланавыя: 1) яны з’яўляюцца абагуленымі вобразамі-сімваламі жаўнера (актыўнага абаронцы) і шляхціца (пасіўнага абывателя), што вынікае з тыповасці апісаных аўтарам сітуацый і паводзін; 2) вобраз аўтара супадае з героем твора. У першым дыярыушы гэта жаўнер авантурнага складу, які, аднак, не з’яўляецца сляпым

выканаўцам чужых загадаў і крытычна ставіцца да рэчаіснасці; тут мы маем справу з актыўным героем, для якога рыцарскі этас – не пусты гук. У другім дыярыушы герой мае процілеглыя рысы – гэта шараговы шляхціц, які стараецца не вылучацца з агульнай масы прадстаўнікоў свайго стану, яго практычны клопат палягае ў выжыванні і захаванні маёмасці ва ўмовах вайны; гэта пасіўны герой, які кіруецца меркаваннем той часткі шляхты, што аказалася ў зоне акупацыі. Паняцці адвагі, рашучасці, патрыятызму, цноты – агульныя для этасаў рыцара і шляхціца – набываюць тут трагікамічнае гучанне.

Сінкрэтычным паводле сваёй структуры з’яўляецца разгледжаны ў падраздзеле 4.3.3 «*Дыярыуш (1640–1684) Яна Уладзіслава Пачобута-Адлянніцкага*» (тут вылучаюцца элементы сямейнай хронікі, успамінаў, дыярыуша падарожжа і ўласна вайсковы дыярыуш). У першай частцы, якая ахоплівае ваенны час (1658–1667), аўтар паўстае ў вобразе нястомнага авантурніка, жаўнера-рубакі, які не грэбуе перабольшаннямі, характэрнымі для народнай казкі пра асілка, воінскай і рыцарскай аповесці, дзякуючы чаму апісанне набывае не ўласцівую для помнікаў эпохі дынаміку. Стыль мемуарыста характарызуюць гумарыстычна-іранічная канатацыя і лірызацыя. Унікальным для тагачаснай мемуарыстыкі з’яўляецца вобраз жонкі аўтара, афарбаваны лірычным пачуццём. У другой частцы дзеянне ахоплівае гады мірнага жыцця (1668–1684), герой набывае яшчэ большую схільнасць да лірычных рэфлексій, становіцца разважлівым. Змяняецца месца аўтара ў структуры нарацыі – ён паступова пераходзіць на знешняе, пасіўнае адносна падзей становішча назіральніка і рэгістратара, засяроджваецца на прыватных падзеях. Нарачыя страчвае ранейшую дынаміку, робіцца няспешнай.

У раздзеле 4.4 «*Аўтабіяграфічныя дыярыушы*» разгледжаны тры творы, у якіх аб’ектам апісання з’яўляецца жыццёвы шлях аўтара. Па сваіх фармальна-змастоўных асаблівасцях гэтыя пісанья на адлегласці ад падзей сачыненні адносяцца да ўспамінаў, хаця ніводзін з аўтараў не дае ім жанравага абазначэння. У адрозненне ад дыярыушаў, што ствараліся па слядах падзей, рэтраспектыўны погляд вёў да страт у дакладнасці і падрабязнасці апісання; з іншага боку, з часовай адлегласці аўтар меў магчымасць вызначыць сапраўды істотнае. Падзеі агульнагістарычнага значэння ў аўтабіяграфічным дыярыушы ацэньваюцца з пазіцыі «я», а сюжэтна-кампазіцыйныя характарыстыкі твора абумоўліваюцца «фабулай жыцця» пісьменніка. З дапамогай твора аўтар імкнецца перадаць нашчадкам пэўны ўзор жыцця і свой вобраз, а гэта сведчыць, што ён цудоўна ўсведамляе сваю суб’ектнасць, унікальнасць і каштоўнасць уласнага жыцця.

У падраздзеле 4.4.1 ідзе гаворка пра «*Успаміны (1546–1604) Фёдора Еўлашоўскага*», адзін з найбольш ранніх помнікаў мемуарнага жанру ў айчынным пісьменстве. Аўтар імкнецца пісаць больш пра тое, што пакінула ў яго душы пэўны эмацыйны след, чым пра палітыку, якую адносіў да кампетэнцыі

вялікіх паноў. Ён звяртае ўвагу не толькі на падзейны рад, але і на асоб, што ўплывалі на яго асабісты лёс або пакідалі па сабе незабыўнае ўражанне. Таму побач з каралямі, князямі згадваюцца і суседзі, а таксама «літаратурныя» постаці Ф. Кміты-Чарнабыльскага, І. Маскевіча (брата Самуэля, аўтара дыярыуша), Р. Осціка (героя ананімнага ляманту 1585 г.). Асноўным жа ва ўспамінах, несумненна, з'яўляецца вобраз самога аўтара. Ён паўстае як высокамаральная асоба, набожны чалавек (схільны, аднак, да прымхаў і забабонаў), што цэніць сумленную працу, сямейныя павязі і вернасць у сяброўстве, абачлівы і сціплы ў паводзінах, рэлігійна талерантны. Істотна тое, што гэта – тыя маральныя арыенціры, якія аўтар хацеў бы перадаць праз свае ўспаміны нашчадкам, а значыць, яны – частка яго этасу і светапогляду. Эмацыянальная ўраўнаважанасць (адна з асноўных характарыстык стылю мемуарыста) магла сфарміравацца пад уплывам кальвініскай этыкі (заклік да сціпласці) або дагматычнай канцэпцыі перадвызначанасці лёсу чалавека з яе патрабаваннем пакласціся на волю Божую. Сцісласць фармулёвак, дакладнасць і выразнасць, увага да дэталі, якая стварае ў чытача эфект прысутнасці (напрыклад, у гісторыі пра забойства Забалоцкага), – адметныя рысы аўтарскага стылю Ф. Еўлашоўскага, на фарміраванне якога шмат у чым паўплывала яго прафесійная дзейнасць (суддзя, пасол, заканатворца). Вось чаму стыль дадзенага творца блізкі да тагачасных дакументальных крыніц юрыдычнага зместу.

Калі ва ўспамінах Ф. Еўлашоўскага дзеянне адбываецца ў блізкай геаграфічнай прасторы, то «*Успаміны (1617–1682) Яна Цадроўскага*», пра якія вядзецца гаворка ў падраздзеле 4.4.2, выразна скіраваныя ў знешні свет. Гэта, побач са сцісласцю запісаў і хуткай зменай падзей, надае апавяданню дынаміку. У тых частках дыярыуша, дзе вядзецца гаворка не пра прыватныя справы, аўтар размяжоўвае калектыўнае і асабістае: яго «я» выступае на першы план толькі ў тых выпадках, калі аўтара нейкім чынам вылучаюць з масы для выканання даручэння (падчас падарожжа па Еўропе ў якасці слугі Б. Радзівіла, падчас акупацыі ў якасці прадстаўніка шляхты павета). Неразвітасць стылю запісаў Я. Цадроўскага вынікала з абранай ім формы выкладу матэрыялу – нерэгулярнага дыярыуша (раптуляра), складзенага з пераважна кароткіх пагадовых запісаў, якія рэдка перарастаюць у жывое апавяданне. Сярод апошніх найбольш удалымі ў ідэйна-мастацкім плане з'яўляюцца расповед пра шторм і піратаў, пра голад і паморак 1656–1657 г., пра спробу шляхецкага паўстання ў 1658 г., пра разгром кальвінскага збору ў Вільні ў 1680 г. Яны засведчылі пісьменніцкі патэнцыял Я. Цадроўскага, здольнага з дапамогай невялікай колькасці выяўленчых сродкаў стварыць адметную і запамінальную карціну падзеі.

«*Аўтабіяграфія*» (1620–1666) Багуслава Радзівіла» (падраздзел 4.4.3) дапаўняе твор Я. Цадроўскага фактаграфіяй, а сваім авантурным пачаткам (дзубоі

з князем Тальмонам, з графам дэ Рыё за прыхільнасць дам) аказваецца блізкай да дыярыуша Я. Пачобута-Адлянцкага. Але вызначальнымі для абранай аўтарам формы аўтабіяграфіі аказаліся зусім не яго літаратурныя амбіцыі. Функцыі твора заключаліся ў іншым: па-першае, Б. Радзівіл прагнуў апраўдаць уласную палітыку балансавання паміж інтарэсамі Швецыі і Рэчы Паспалітай, дзе яго лічылі здраднікам (апалагетычная функцыя); па-другое, імкнуўся абгрунтаваць сваё права на гетманскую булаву (лаўдацыйная функцыя). «Аўтабіяграфія» была інструктажам (планам) для асобы, якая мелася апрацаваць гэты матэрыял у паўнаўтасны жыццёпіс (у гэтым сэнсе авантурныя эпізоды павінны былі засведчыць датрыманне Б. Радзівілам рыцарскага этасу). Незавершанасць «Аўтабіяграфіі», як і адмова ад яе друкаванага выдання, была звязана з уручэннем булавы М. К. Пацу і чаканнем біяграфічнага твора ў апрацоўцы С. Пшыпкоўскага, сакратара князя.

У пятай главе аб'ектам разгляду з'яўляецца «**Аўтарская самасвядомасць у дыярыушах падарожжаў канца XVI – XVII стагоддзя**», якія сталі адным з новых жанраў, прыўнесеныя у беларускае пісьменства на памежжы Рэнэсансу і барока. Тэндэнцыі да самавыяўлення і ўзмацнення аўтарскага пачатку, выразна пазначаныя ў мемуарах, у яшчэ большай ступені выяўляюцца ў дыярыушах падарожжаў. Як бы міжволі – праз вобразныя, сюжэтна-кампазіцыйныя, стылістычныя асаблівасці твора – аўтар выказвае адносіны да таго, што трапляе ў поле яго зроку на чужыне. У агульным плане гэтыя аб'екты апісання можна акрэсліць паняццем *іншасць*, якое ахоплівае разнастайныя сферы чалавечага жыцця – побыт, культуру, рэлігію, мову, эканамічны лад і сацыяльную структуру.

У раздзеле 5.1 «**Узнікненне апісанняў падарожжаў у XVI ст.**» вядзецца гаворка пра змены ва ўспрыманні іншасці ў эпоху Адраджэння, спароджаныя пашырэннем культурных, рэлігійных, дынастычных, вайскова-палітычных і эканамічных сувязяў паміж краінамі. Вызначана, што ў разгляданую эпоху фраміруюцца новыя мэтавыя ўстаноўкі падарожніка, змяняюцца яго ўяўленні пра цэнтр цывілізацыі і духоўнасці: замест Ерусаліма і Палесціны імі паступова рабіліся Рым і Італія, радзіма Рэнэсансу. Сюды пачалі выязджаць не толькі па духоўных і царкоўна-адміністрацыйных патрэбах, але і з адукацыйна-культурнымі і нават аздараўленчымі мэтамі. Гэта мела практычныя наступствы для развіцця айчыннага пісьменства, паколькі для моладзі замежнае падарожжа, як правіла, было працягам адукацыйнага працэсу і яго абавязковым элементам з'яўлялася напісанне дыярыуша (дзённіка) паездкі. Асновай кампазіцыі, сюжэта і тэматычнага ўпарадкавання такіх твораў, як і ў хаджэннях папярэдніх эпох, выступае зафіксаваны аўтарам на пісьме ітынерарый (маршрут). Аднак у дыярыушах падарожжаў змяняецца роля самога суб'екта маўлення, які пачынае «ўмешвацца» ў аповед, ставячы на першае месца ўласны, а не калектыўны

(саборны) досвед: «готовы сюжэт» ён дапаўняе індывідуальна перажытымі падзеямі, недакладнасць і фантазію замяняе асабістым сведчаннем, шаблонным уяўленнем проціпастаўляе ўласнае меркаванне. Такім чынам, арганізуючым пачаткам нарацыі ў дыярыушы падарожжа становяцца не столькі жанравыя патрабаванні, колькі сама асоба аўтара. Першай спробай такога апісання з’яўляецца захаваны ва ўрыўку дыярыуш паездкі ў Італію (1575) Юрыя Радзівіла. У творы зафіксаваны першасныя, павярхоўныя ўражанні 18-гадовага юнака – у адрозненне ад славутай «Перэгрынацыі» яго брата, Мікалая Крыштофа Радзівіла Сіроткі, адрасаванай умоўнаму сябру-чытачу.

Згаданы твор аказваецца ў цэнтры нашай увагі ў раздзеле 5.2 **«Дыярыуш (1575–1584) і “Перэгрынацыя” (1601) Мікалая Крыштофа Радзівіла»**. «Перэгрынацыя», на нашу думку, стала вынікам пазнейшай і, верагодна, неаўтарызаванай апрацоўкі арыгінальнага тэксту, які з фармальнага боку з’яўляецца тыповым дыярыушам: матэрыял пададзены з разбіўкай на гады і месяцы; датаванне нерэгулярнае, але паслядоўнае; апавяданне разгортваецца згодна з ітынерарыем падарожжа. У змястоўным плане прысутнічае тэматычная разнастайнасць, з боку пэтыкі – стылістычная неаднароднасць, дэталёвасць адных і рэгістрацыйны характар іншых запісаў, наяўнасць лацінамоўных частак. Разнародны матэрыял аб’яднаны асобай аўтара, які не толькі пазначае сябе з дапамогай займенніка 1-й ас. адз. ліку, але і «праводзіць» чытача па маршруце падарожжа, «спыняе» яго ўвагу на пэўных прадметах і з’явах, выказваючы ўласнае меркаванне. Тэматычная шматпланавасць, нявызначанасць вобраза аўтара (то пілігрым, то падарожнік-турыст), пафасная і ідэйная разбежнасць розных частак (апісанне пачатку падарожжа пазначае рэлігійная ўзнёсласць, перабыванне ў Святой зямлі – слаба выражаная эмацыйнасць, зваротны шлях дамоў – прыгодніцкі пафас) надае твору кампазіцыйную аморфнасць, стылістычную стракатасць.

Выкананы Т. Трэтэрам пераклад дыярыуша на лаціну («Перэгрынацыя») дэманструе спробу адаптацыі дыярыушавай формы да літаратурных нормаў памежжа XVI–XVII стст. Гэта сведчыць пра існаванне ў названы перыяд двух падыходаў да творчасці: М. К. Радзівіл арыентаваўся на ўласны досвед, а сінкрэтычны жанр дыярыуша, не ахоплены нормаў рыторыкі, пакідаў яму прастору для самавыяўлення; Т. Трэтэр у сваім перакладзе паспрабаваў унармаваць тэкст, надаць яму жанравую і літаратурную адназначнасць (эпістала), а тым самым прывесці вобраз аўтара ў адпаведнасць з патрабаваннямі жанру. Вынік аказаўся няўдалым, бо прапанаваная мадэль літаратурнага ўпарадкавання дыярыуша грунтавалася на фармальных зменах (падзел твора на лісты з даданнем уступу і эпілогу; ананімны адрасат; наданне твору лінейнай храналогіі) і не закранула сінкрэтычнай структуры твора.

Дыярыуш, безумоўна, з’яўляўся базавай, але не адзінай формай структурнай арганізацыі апісанняў падарожжаў, пра што вядзецца гаворка ў

раздзеле 5.3 «*Еўрапейскае падарожжа (1624–1625) каралевіча Уладзіслава Вазы ў апісаннях Стафана Паца і Альбрэхта Станіслава Радзівіла*». У абодвух творах закранаюцца тыя самыя падзеі, аднак змест і аб’ём апісання адрозніваецца – як правіла, на карысць С. Паца, у якога тое, што ў А. С. Радзівіла перадаецца праз сухі інфармацыйны запіс, разгортваецца ў падрабязнае суб’ектывізаванае апавяданне. Многае можа быць патлумачана характарам, эмацыйнасцю, тэмпераментам пісьменнікаў – халоднай разважлівасцю і практычнасцю, іранічнасцю і сінтэтызмам А. С. Радзівіла; паспешлівасцю, але пры тым і шчырасцю, аналітызмам С. Паца. На характар запісаў наўпрост уплывала становішча, якое займалі мемуарысты ў структуры дзяржаўнай улады ВКЛ і Рэчы Паспалітай (А. С. Радзівіл – літоўскі канцлер, С. Пац – вялікі літоўскі пісар). Факты біяграфіі вытлумачваюць імкненне канцлера да абагульняючага апісання падзей, схільнасць пісара да падрабязнага іх узнаўлення. Нягледзячы на сцісласць апісання, А. С. Радзівіл, як і ў сваіх мемуарах (гл. 4.2.1), часам робіць устаўкі з асабістай інфармацыяй, дапускае іранічныя заўвагі, якія з’яўляюцца адметнай рысай яго манеры пісання. Рэфлексіі С. Паца больш практычна-арыентаваныя, утылітарныя. Адмова А. С. Радзівіла ад дыярыушавай формы (амаль адсутнічаюць даты) надала нарацыі кампазіцыйную з’яднанасць, аднак аўтар не заўсёды трымае ў полі зроку асноўную задачу – апісанне падарожжа. Сюжэтныя метамарфозы (кшталту сцэны ўезду каралевіча ў Брусель) наводзяць на думку, што адзін з аўтараў запісваў падрабязнасці падзей у той самы дзень або па невялікім часе (С. Пац), а іншы – з адлегласці гадоў (А. С. Радзівіл).

У апісанні падарожжа каралевіча Уладзіслава А. С. Радзівіл выступае пераважна ў ролі рэгістратара, які *фіксуе* падзеі, зрэдку тлумачыць прычынна-выніковыя сувязі паміж імі, а яшчэ радзей праўляецца эмацыянальна і суб’ектыўна. Можна сцвярджаць, што А. С. Радзівіл піша *гісторыю падарожжа-падзеі*, дзе не так важныя даты, як фіксацыя агульнага зместу і паслядоўнасці здарэнняў. А вось С. Пац выступае найперш як апавядальнік: ён імкнецца перадаць як мага больш дэталей і, адпаведна, *апісвае* падзеі максімальна падрабязна; ён стварае *гісторыю падзей падарожжа*, таму для яго надзвычай важна канкрэтнае здарэнне прыпісаць да адпаведнай даты. Разам з тым абодва апісанні вызначае жанравы сінкрэтызм, і любыя спробы іх адназначнай жанравай дэфініцыі будуць недасканалымі.

Пасля згаданых аўтараў да другой паловы XVII ст. у айчынным пісьменстве не фіксуецца апісанняў падарожжаў за межы краіны. Прычыны такога становішча варта шукаць не ў асаблівасцях літаратурнага і агульнакультурнага развіцця краіны, а ў тых вайскова-палітычных падзеях, якія скаланалі Еўропу ў разгляданы час. Гэтыя падзеі паслужылі каталізатарам развіцця ў беларускім пісьменстве новых жанраў, згаданых у папярэднім раздзеле, – вайсковага і аўтабіяграфічнага дыярыуша. Як матыў, падарожжа

таксама знаходзіла тут адбітак, а ў асобных творах рабілася і аб'ектам апісання. Адзін з такіх твораў разглядаецца ў падраздзеле 5.4 «*Дыярыуш (1660–1672) Адама Каменскага-Длужыка*». Зазначым, што любыя высновы пра жанравыя, стылістычныя і тэматычныя асаблівасці гэтага твора могуць мець выключна верагоднасны, дапушчальны характар: аўтограф не захаваўся, а даследчыкі маюць справу з адзінай копіяй XVIII ст. І ўсё ж, так ці інакш, мы маем справу з аўтарскай свядомасцю (калі не самога мемуарыста, то перапісчыка або рэдактара першапачатковага тэксту).

Насуперак жанравай атрыбуцыі, у дыярыушы мінімальна прысутнічае датаванне. Яго хранатапічная арганізацыя вызначаецца дыспрапорцыяй – прасторавыя ўяўленні дамінуюць над часавымі (магчыма, тое вынікала з аграмаднага маштабу самой прасторы падзей, якая геаграфічна ахоплівае тысячы кіламетраў еўрапейскай і азіяцкай частак Расіі). Пры адсутнасці аб'ектаў цывілізацыі на першы план у мемуарыста выступае прырода, захапленне якой выражаецца пераважна праз эпітэты і метафары. Хаця аўтарскія апісанні не цалкам адпавядаюць патрабаванням да пабудовы пейзажа (адзінства месца, часу і трохмернасць), цэласныя карціны прыроды можна ўзнавіць праз паяднанне фрагментаў, т. зв. зборны пейзаж. Гэта сведчыць, што аўтар ужо разумее красу прыроды і імкнецца зафіксаваць яе найвышэйшыя праявы, але яшчэ не бачыць у карцінах прыроды сродку стварэння мастацкай вобразнасці і выражэння аўтарскай рэфлексіі і настраёнасці.

Сюжэтнасцю вызначаецца пралог і, у меншай ступені, эпілог твора. У асноўнай частцы сюжэтнасць – праз тэматычную шматпланавасць – прадстаўлена слаба (эпізоды сустрэчы з тунгусамі, рабавання палоннымі сялянаў у прадмесці Іліма, плавання па Індыгірцы). Паяднаўшы шматпланавы матэрыял вобразам героя-аўтара, пісьменнік не быў арыгінальны, але яго герой пастаянна выказвае свае адносіны да пабачанага, узмацняючы тым самым эмацыянальнае і эстэтычнае ўздзеянне твора, не пазбягаючы гумару і сарказму (гэта надае выказванню не толькі эмацыянальны фон, але і шматзначнасць). У эпілогу адбываюцца пэўныя змены ў суб'ектнай арганізацыі нарацыі: у сітуацыі выбару (застацца на службе ў Табольску або чакаць вяртання на радзіму) аўтар перастае хавацца за калектыўным «мы» і адкрыта выступае ад імя «я».

Амаль праз стагоддзе пасля М. К. Радзівіла паўстаў «*“Дыярыуш перэгрынацыі” (1677–1678) Тэадора Стафана Білевіча*», пра які вядзецца гаворка ў раздзеле 5.5. Дадзены дыярыуш засведчыў пашырэнне культурных гарызонтаў падарожніка, якое пралягала паміж ментальнасцю 25-гадовага шляхціца канца XVII ст. і яго жаданнем спазнаваць невядомае – гэта значыць, паміж традыцыяй і наватарствам. «Вялікая» архітэктоніка дыярыуша складаецца з дзвюх частак («Дыярыуш падарожжа праз нямецкую, чэшскую і італьянскую землі», «Дыярыуш, пісаны ў Францыі, Галандыі і Англіі»). Першапачаткова

запісы адлюстроўваюць маршрут дэлегацыі М. К. Радзівіла, у складзе якой распачаў падарожжа Т. Білевіч, да Італіі (Венецыя). Прынятае тут мемуарыстам рашэнне пасяліцца асобна станоўча адбілася на паэтыцы дыярыуша: змянілася перспектыва аўтарскага ўспрыняцця, твор набыў больш асабістае гучанне. Не звязаны абавязкам апісання чужой публічнай дзейнасці, аўтар пачынае кіравацца ўласнымі прэферэнцыямі, выказваць асабістыя погляды, тлумачыць свае паводзіны. Гэта ў пэўнай ступені прыадкрывае нам ментальны вобраз Т. Білевіча, які давярае не аўтарытэтам старажытнасці, а ўласнаму досведу. Большасць яго запісаў маюць шаблонны характар; тое вынікае не толькі з павярхоўнасці агляду (аўтар успрымае знешні бок прадмета, не імкнучыся пранікнуць у яго сутнасць), але і самаўсведамлення, што маштаб пабачанага і ўласныя здольнасці пісьменніка несупастаўляльныя. Разам з тым Т. Білевіча можна назваць самым адказным з падарожнікаў разгляданага часу, бо ён дзейнічае паслядоўна і метадычна, з апантанасцю цікаўнага турыста імкнучыся наведць як мага большую колькасць вартых увагі аб'ектаў. Пры гэтым апісанні не заўсёды ёсць вынікам асабістай эмпірыі, аўтар не пазбягае запазычанняў, што, аднак, адпавядала рытарычным патрабаванням: паўтараючы вядомую інфармацыю пра аб'екты, ён як бы выступаў у ролі сведкі іх *усё яшчэ* прысутнасці ў прасторы, фізічнай наяўнасці.

Аўтар успрымае творы мастацтва ў фармальным аспекце, і найперш як візуальную прыгажосць, выяўленую з дапамогай фарбаў і матэрыялу (мрамур, алебастр, мазаічнае шкло, дрэва). Зацікаўленасць пэўным прадметам абумоўлена як сацыяльным статусам аўтара, так і патрабаваннямі барокавай эстэтыкі. Таму, напрыклад, Т. Білевіч ніколі не піша пра ніжэйшыя станы (сялянства і гарадскія нізы), а ўвагу засяроджвае толькі на маштабным, прыгожым, прадстаўнічым і каштоўным – на тым, што асацыюецца з моцнай уладай і аўтарытэтам. У гэтым аспекце яго дыярыуш дэманструе сацыяльна абмежаваны погляд на свет. Пісьменнік імкнучыся зафіксаваць як мага большую колькасць незвычайных рэчаў і з'яў, звяртае ўвагу на перспектыву (архітэктурную і пейзажную), іншыя праявы барокавай эстэтыкі, згодна з якой мастацкі твор павінен уздзейнічаць як на розум, так і на пачуцці рэцыпіента (опера, маскарад, разьба, мазаіка, садова-паркавы дызайн). Т. Білевіч з'яўляецца адным з нямногіх аўтараў, у якіх можна сустрэць пейзажнае апісанне; ідэалізм класічнага топаса *locus amoenus* (прыемнага краявіду) замяняецца ў яго рэалістычнай карцінай апісання прасторы між гарадамі.

Сам факт грандыёзнага, але дынамічнага падарожжа (Польшча, Чэхія, Аўстрыя, Італія, Францыя, Галандыя, Англія, Германія), велізарны аб'ём фактычнай інфармацыі, сінхроннасць паездкі і вядзення запісаў не спрыялі шырокім абагульненням. Хаця матэрыял дыярыуша відавочна пануе над творцам, а не наадварот, у асобе апавядальніка перад намі асабліва выразна

паўстае ўжо не пілігрым, што рухаецца па зададзеным маршруце па Святой зямлі, а вольны падарожнік, які самастойна вырашае, калі і куды падацца, на што звярнуць увагу.

Сярод помнікаў канца XVII ст. сваёй неардынарнасцю вылучаецца «*“Кніга жыцця” (1666–1721) Крыштофа Станіслава Завішы*», якой прысвечаны раздзел 5.6 нашай працы. Жанравую структуру помніка складаюць радавод, мартыралог, аўтабіяграфія, «Запісы пра займальныя здарэнні...», гістарычная хроніка, «Запісы пра розныя няўдачы і прыгоды». З аднаго боку, такая тэматычная класіфікацыя сведчыць, што аўтар адрозніваў падзеі жыцця па ступені іх значнасці. З іншага, яна паказвае, што і ў самым канцы XVII ст. некаторыя помнікі вызначае жанравы сінкрэтызм. Чацвёртая частка «Кнігі жыцця» складаецца з двух раздзелаў: першы цалкам суадносіцца з загаловам (займальныя здарэнні), другі змяшчае апісанне падарожжа ў Італію ў 1700–1701 гг. Са старонак першага паўстае вобраз сармата-гулякі, які не адмаўляе сабе ў зямных радасцях, часам сумнеўных з маральнага боку. У другім раздзеле мемуарыст паўстае ў цалкам процілеглым ракурсе – як чалавек, што ўмее заўважаць і цаніць прыгожае; ад ранейшага вобраза сібарыта не засталася следу. Пэўным чынам перамена была абумоўлена мэтай падарожжа – удзелам ва ўрачыстасцях Юбілейнага года, якія прадугледжвалі поўнае прабачэнне ўсіх часовых пакаранняў за грахі, што мела для аўтара асаблівую актуальнасць.

Спачатку запісы – гэта сціслыя нататкі пра мясцовасці на шляху падарожжа, у чым яны падобныя да іншых ітынерарыяў эпохі. Характар запісаў змяняецца з прыездам аўтара ў Італію (як і ў Ю. Радзівіла, Т. Білевіча), яны запаўняюцца дэталямі, заўвагамі, рэфлексіямі. Кантраснасць італьянскіх ландшафтаў выклікае ў аўтара захапленне: горы і даліны, гарады і мястэчкі, суша і мора, дзікая прырода і плады цывілізацыі. У Венецыі і Падуі яго цікавяць пераважна *mirabilia* (цудоўныя рэчы) ў храмах і манастырах. Завіша-пілігрым відавочна саступае Завішу-падарожніку, які, аднак, трымае ў полі зроку пераважна хрысціянскія «цікавосткі» (напрыклад, Рым ён успрымае як горад хрысціянскай гісторыі, таму антычны перыяд мегаполіса пазначаны тонкімі штрыхамі). Як і ў Т. Білевіча, апісанні аб’ектаў у К. Завішы павярхоўныя: увагу прыцягвае тое, што кідаецца ў вочы найперш (памер, спалучэнне колераў, арыгінальнасць выканання). Аўтар – чалавек свайго часу, для якога рацыянальнае, пачуццёвае і містычнае яшчэ моцна спалучаны: містычнае перажыванне дамалёўвае тую рэальнасць, якая ўспрымаецца візуальна і ментальна (экфрасіс «Страшнага суда» Мікеланджэла, распісы ў касцёле св. Ігнацыя). Вобразна насычанымі і разгорнутымі (як для літаратуры канца XVII ст., безумоўна) аказаліся тыя часткі твора, дзе К. Завіша дзеліцца ўражаннямі ад наведвання палацавых комплексаў у ваколіцах Рыма. Яго ўвагу прыцягваюць найперш знакавыя аб’екты – калоны, творы мастацтва, рэгулярны

парк з мноствам статуй і фантанаў, звярынец; аднак не застаюцца па-за ўвагай і «дробязі» (абабіўка, вышыўка, парцьеры, мэбля). Асобныя запісы пазначаны непасрэднацю ўражання ад першай сустрэчы з прадметам мастацтва, дэталёвасцю і няспешнасцю як выніку больш працяглага агляду (палац Альдабрандзіні). У выразна барокавым ключы апісаны палацава-паркавы комплекс Бельведэр: агульны план, дрэнажная сістэма будынка палаца, дэкаратыўнае завяршэнне перадфасаднай прасторы, шматузроўневасць комплексу. Усё гэта паказвае, як змяніўся аўтар у эпоху позняга барока: яму робіцца цікавы ён сам, яго прыватныя ўражання (а не прадпісаныя традыцыйнай рэакцыі), акультуранае асяроддзе (цывілізацыя), але ён усё яшчэ надае малую ўвагу прыгажосці дзікай прыроды.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысэртацыі

1. Працэс станаўлення аўтарскай самасвядомасці ў пісьменстве XVI–XVII стст. быў дэтэрмінаваны шэрагам фактараў, найбольш істотнымі з якіх бачацца наступныя: засваенне антычнай спадчыны і стварэнне ўласнага пісьменства ў сінхраніі; адмова значнай часткі культурнай эліты ад старажытнаруускай пісьмовай традыцыі; полілінгвальнасць; ідэйны сінкрэтызм Адраджэння і Рэфармацыі; дагматычная дыферэнцыяцыя Рэфармацыі і контррэфармацыі; культурная пралангацыя ідэй Адраджэння і Рэфармацыі ў барока; асабістая датычнасць аўтараў да апісаных падзей. Суб’ектыўны пачатак быў неабходнай умовай для выхаду за межы традыцыйнай жанравай сістэмы, стэрэатыпных форм мастацкага выражэння і развіцця ўласна літаратурнай творчасці, цесна звязанай з мастацкім абагульненнем і вымыслам (ідэйна-вобразным самавыражэннем). Гэта сведчыла пра ўзрастанне аўтарскай самасвядомасці, разуменне творчасці як індывідуальна-аўтарскага акту. Формы яе выражэння ў многім абумоўлівалася мэтай напісання, жанрам твора, статусам пісьменніка, яго адносінамі да традыцыі. Набор форм у кожным творы быў розны, але, на наш погляд, сярод базавых былі *інтэнцыя* (мэта, якая ўключае задачы напісання твора, сярод якіх – данясенне пэўнай ідэі), *намінацыя* (жанравае або пафаснае азначэнне аўтарам свайго твора), *прэзентацыя* (ацэнка аўтарам сябе як рамесніка / майстра / мастака, ступені сваёй творчай самастойнасці), *кампетэнцыя* (адносіны да традыцыі і вызначэнне свайго месца стасоўна яе) [1; 2; 6; 7; 8; 11; 12; 14; 16; 17; 22; 23; 25; 29; 31; 40; 51; 52; 53].

Аўтарская самасвядомасць ёсць усведамленне аўтарам сябе як творчага індывіда, які, грунтуючыся на пэўнай літаратурнай традыцыі, маючы вызначаныя мэты і адрасат сваёй дзейнасці, імкнецца да ідэйна-вобразнага самавыражэння. *Станаўленне аўтарскай самасвядомасці* ў беларускім пісьменстве XVI–XVII стст. выступае як перманентны нелінейны працэс рэалізацыі аўтарам сваёй творча-мастацкай суб’ектнасці. Ён можа быць прадстаўлены ў выглядзе рознаўзроўневых, у залежнасці ад асобы творцы ці жанра, сінусоід, амплітуда ваганняў якіх не супадае ў сінхраніі і дыяхраніі, а вектар развіцця мае рознаскіраваны характар. (Так, творчасць Ф. Скарыны і М. Гусоўскага, як і развіццё героіка-эпічнай паэзіі, адбывалася па зыходнай, а не ўзыходнай лініі; для дыярыушаў характэрны як прагрэсіўныя, так рэгрэсіўныя праявы; у царкоўна-палемічнай літаратуры паступова зменшылася ўвага да дагматычных і царкоўна-гістарычных аспектаў, арганізуючым ядром твора пачаў рабіцца аўтар). Змяненне ракурсу і формы адлюстравання рэчаіснасці скіроўвала да трансфармацыі ідэйна-мастацкай якасці тагачаснай літаратуры: на змену сярэднявечнай фіксацыі падзей, іх інтэрпрэтацыі ў рэчышчы пануючай ідэалогіі паступова прыходзіла

індывідуальна-аўтарскае ўспрыняцце і ацэнка. Калі на пачатковым этапе Рэнесансу ў творах выразна дамінаваў грамадска-калектыўны пачатак, то з развіццём рэфармацыйнага руху сама асоба аўтара набыла структураўтваральнае значэнне. Апошні пачаў усведамляць сябе не толькі ў якасці *майстра* (прадаўжальніка традыцыі, здольнага да пераймання ўзораў), але і *мастака*, які імкнецца да самавыражэння. У немалой ступені гэтаму спрыяла фарміраванне новага паняцця (або новых падставаў) *мастацкасці*: калі ў царкоўна-рэлігійнай творчасці яно грунтавалася на хрысціянскім мастацкім каноне, то ў свецкім пісьменстве XVI–XVII стст. – на перайманні вяршынных антычных узораў і праўдзе гістарычнага факта, пацверджанай аўтарам асабіста як удзельнікам / сведкам апісаных падзей. Контррэфармацыя запаволіла гэты працэс, але не змагла яго анігіляваць: аўтарская самасвядомасць знаходзіла выражэнне ў тых мастацкіх формах, якія або не былі прызначаны для шырокага грамадскага распаўсюду (гістарычна-мемуарная проза, прадстаўленая дыярыушамі, успамінамі і апісаннямі падарожжаў), або мелі ананімны характар. Пераважная большасць твораў у разгляданую эпоху па-ранейшаму вызначаецца жанравым сінкрэтызмам, які абумоўлівае іх практычную поліфункцыянальнасць (дыярыушы і ўспаміны – гістарыяграфічная крыніца, павучанне / прыклад для нашчадкаў, мемарыялізацыя памяці, літаратурнае чытанне; апісанні падарожжаў – мемарыялізацыя памяці і ўражанняў, справаздача аб наведванні іншых краін, турыстычны гід; героіка-эпічная паэзія – праслаўленне героя / мецэната, гістарыяграфічная крыніца) [2; 5; 6; 7; 12; 13; 22; 23; 25; 26; 30; 34; 53; 54].

2. Значны ўплыў на развіццё аўтарскай самасвядомасці ў беларускім пісьменстве меў характар рэцэпцыі класічнай спадчыны, у якім выразна вылучаюцца два этапы: 1) IX–XV стст. (для яго характэрны формы рэцэпцыі, выпрацаваныя візантыйскай культурай да IX ст. і разам з хрышчэннем прынесеныя ва ўсходнеславянскі рэгіён); 2) XVI–XVII стст. (у гэты час Беларусь ужо стала складовай часткай ВКЛ, пачалі пашырацца ідэі Рэнесансу, угрунтаваныя на пераасэнсаванні класічнай спадчыны ў рэчышчы гуманізму). На мяжы XV–XVI стст. у айчынным пісьменстве адбываецца сыходжанне дзвюх форм рэцэпцыі класічнай спадчыны – грэка-візантыйскай (ўспрынята пераважна ў рэлігійных формах, а ў моўным плане – па-грэчаску і па-царкоўнаславянску) і рыма-лацінскай (імплантавана ў свецкую паводле свайго зместу ідэалогію Рэнесансу і гуманізму, якая транслявалася з дапамогай твораў на лацінскай, польскай і старабеларускай мове). Абодва этапы адлюстроўваюць працэс другаснай адаптацыі, гэта значыць, тыя формы, у якіх апошняя адбывалася ў ВКЛ, былі папярэдне адаптаваны ў грэка-візантыйскай і лаціна-раманскай традыцыі. У беларускім пісьменстве гэтыя этапы не набылі інтэгральнай формы; спроба іх паяднання знайшла адбітак у дзейнасці Ф. Скарыны [1; 2; 3; 4; 13; 16; 17; 18; 19; 21; 28; 40; 42; 53; 55].

Пераклад Бібліі засведчыў высокую асобасную свядомасць Ф. Скарыны і разуменне ім уласнага творчага (перастваральнага) патэнцыялу. Разам з тым імкненне асветніка вярнуць Святому Пісанню ў сваім перакладзе пачатковы ідэальны сэнс спрыяла дэканструкцыі тагачаснага ўсходнеславянскага біблейскага канона. Самаацэнка, адлюстраваная ў прадмовах і пасляслоўях, спалучала традыцыйнасць і наватарства (прызначэнне працы не толькі Богу і святым, але і простаму чалавеку), а гравюрны партрэт аўтара з'яўляецца мастацка-вобразным выяўленнем яго самапавагі. Арыентацыя на рацыянальны і эмацыянальны пачатак у чалавеку (прадмоўна-пасляслоўны комплекс, мастацкае афармленне кніг – адмыслова распрацаваны шрыфт, гравюры, буквіцы, застаўкі, віньеткі і г. д.) і філалагічная якасць перакладу Бібліі сведчыць, што асветнік усведамляў эстэтычны ўзровень сваёй працы. Структураванне матэрыялу ў пражскіх выданнях (прадмова – кніга з падзелам на раздзелы – кантыкуляцыі да раздзелаў – пасляслоўе) паказвае, што перакладчык мадэлюе архітэктоніку твора з мэтай лепшага ўспрымання тэксту чытачом. Нават у практычна-арыентаваных царкоўна-богаслужбовых выданнях віленскага перыяду застаецца пэўнае месца для праявы аўтарскай самасвядомасці Ф. Скарыны (у акафістнай творчасці, ва ўказанні аўтарства), якія маюць знешнія, а не глыбінна-сутнасныя формы выражэння [2; 6; 8; 13; 20; 25; 31; 36; 38; 39; 40; 43; 44; 47; 50; 54; 55].

Аўтары царкоўна-палемічных (паводле формы, а паводле інтэнцыі, зместу і пафасу – апалагетычных) твораў былі абмежаваны дагматычным канонам і нормамі хрысціянскай культуры, якія складалі калектыўнае «мы» – ідэйнае ядро, якое ўтрымлівала веравучэнне пэўнай канфесіі. Маючы справу з зададзеным прадметам апісання і адпаведнымі яму стылістычнымі патрабаваннямі, у знешне-фармальным аспекце палемісты арыентаваліся на пэўныя ўзоры і «гатовыя» слова, зададзенае рыторыкай і нарматыўнай паэтыкай, а ва ўнутрана-змястоўным – на веравучэнне ўласнай канфесіі. У сваёй аргументацыі акрамя топасаў і догматаў (якія таксама з'яўляюцца топасамі) яны звярталіся да прыкладаў са свецкай гісторыі, палітыкі і культуры, да філалогіі, паядноўваючы ўласна рэлігійнае і дагматычнае з палітычным і свецкім. Жанравая кантамінацыя ў творах палемічнай літаратуры была вынікам свядомай аўтарскай стратэгіі, процілеглай нарматыўнасці жанравага сінкрэтызму: яе прычына заключалася ў жаданні пісьменніка пераканаць чытача ў слушнасці сваёй пазіцыі з дапамогай як мага большай колькасці *суб'ектыўна падабранага і праінтэрпрэтаванага* пісьмова-дакументальнага, літаратурнага і, нярэдка, фальклорнага матэрыялу. Гэта пакідала месца для аўтарскай суб'ектыўнасці («я»): у выбары шляхоў эмацыянальнага ўздзеяння на рэцыпіента, сродкаў кампазіцыйнай і стылістычнай арганізацыі твора, у спосабах апеляцыі да разважлівасці, досведу і жыццёвай практыкі чытача [2; 11; 21; 29; 30; 31; 43; 48].

3. Унікальны для пачатку XVI ст. узровень аўтарскай самасвядомасці засведчыў у «Песні пра зубра» М. Гусоўскі: адкінуўшы прынцыпы будовы класічнага эпасу, ён звярнуўся да свабоднай кампануюкі матэрыялу, напоўніў твор імправізацыямі і лірычнай эпічнасцю. Аўтарская самасвядомасць выяўляецца ў «Песні пра зубра» праз шэраг іпастасяў (паэт, паляўнічы, патрыёт, вернік), якія задаюць лірычны тон нарацыі, а таксама актуалізуюць новыя тэматычныя пласты і інтэгруюць іх у ідэйна-тэматычную плынь асноўнай нарацыі. У адрозненне ад яго, аўтары паэма «радзівілаўскага цыклу» (Ф. Градоўскі, Я. Радван і А. Рымша) арыентаваліся на класічныя ўзоры гераічнага эпасу. Пра гэта сведчаць прамыя запазычанні і кантамінацыі, традыцыйныя матывы, дэталі, алюзіі і адсылкі, акцэптацыя ідэі аднаўлення парушанай справядлівасці, якая складае аснову сюжэта. Ідэалізацыя вобразна галоўнага героя і імкненне спалучыць у творы дыдактычную, мастацкую і гістарыяграфічную функцыі стрымлівалі выяўленне аўтарскай самасвядомасці. Разам з тым, калі паэма Ф. Градоўскага з'яўляецца імітацыяй класічнага гераічнага эпасу, то «Радзівіліяда» Я. Радвана – таленавітай стылізацыяй, што пакідала прастору для аўтарскай суб'ектыўнасці. Іншым шляхам пайшоў А. Рымша: ён спалучыў у «Дзесяцігадовай аповесці» эпічную паэму і дыярыуш, а панегірызму і ідэалізацыі героя проціпаставіў лаўдацыю (праслаўленне). Тым не менш, усведамленне аўтарамі ўласнай творчай суб'ектнасці, што вынікала з арыентацыі на ўласны досвед і статусу сведкі апісаных падзей, скіроўвала іх ад фармальна-змасцёвага пераймання (імітацыі) антычнага класічнага эпасу да арыгінальнасці формы і зместу, гэта значыць, да мадэлявання жанравай формы [2; 11; 13; 24; 25; 27; 31; 32; 33; 35; 47; 54].

4. Пошукі спосабаў паяднання дакументальнага і вобразнага зместу ў мастацкім адзінстве твора спрыялі ўзнікненню вершавана-празаічных гібрыдаў (гістарычныя хронікі М. Стрыйкоўскага і дыпламатычныя дыярыушы Г. Пельгрымоўскага). М. Стрыйкоўскі імкнуўся дасягнуць процілеглых мэтай – гістарыяграфічнай (напісанне гісторыі ВКЛ) і мастацка-паэтычнай (стварэнне гераічнага эпасу), што сказала на мастацкай цэласнасці яго хронік. Апошнія, аднак, адлюстравалі станаўленне новай агульнадзяржаўнай ідэалогіі, якое ў многім было дасягнута шляхам міфалагізацыі гісторыі: выходзячы за межы гістарычнага факта, аўтар, як правіла, звяртаецца да вершаванай формы, дае месца сваёй творчай уяве. Дыярыушавая форма выкладу матэрыялу ў Г. Пельгрымоўскага абумовіла лінейную кампазіцыю твора і яе залежнасць ад дыпламатычнага пратаколу. Імкненне сумясціць гістарыяграфічную (апісаць падзеі дакладна і ў паслядоўнасці), мастацкую (падаць апісанне ў мастацка-вобразнай форме) і ідэалагічную (паказаць абумоўленасць маральнай і культурнай «ніжэйшасці» апанента адсутнасцю свабоды асобы) не лепшым чынам адбілася на паэтыцы твора, які па сваёй персуазійнай мэце набліжаецца да палемічнага пісьменства. Характарыстыкі людзей і звычаяў вызначаюцца павярхоўнасцю, што

вынікае з аўтарскай прадужытасці: нягледзячы на свой рацыяналізм і скептыцызм, ён кіруецца стэрэатыпам, акцэнтуючы ўвагу на адрозненнях, закліканых падмацаваць яго ўласную негатыўную ацэнку, і не абцяжарвае сябе ўдумлівымі развагамі. Дзякуючы такой прадужытасці, важным сродкам выяўлення аўтарскай самасвядомасці і светапогляду ў Г. Пельгрымоўскага робіцца сатыра [2; 5; 11; 12; 15; 22; 23; 25; 26; 27; 31; 47; 54].

5. Прычыны імклівага развіцця мемуарнай літаратуры ў XVII ст. заключаліся: а) ва ўмацаванні рэнесансавых гуманістычных тэндэнцый, ва ўсведамленні аўтарамі значнасці свайго жыцця і тых падзей, сведкамі якіх яны былі; б) ва ўздзеянні ідэй контррэфармацыі, якія спрыялі абуджэнню рэліктаў сярэднявечнага мыслення, уплывалі на эстэтыку барока і надавалі ёй драматычна-завостранае гучанне. Мемуарная літаратура не была ахоплена прадпісаннямі нарматыўнай паэтыкі, таму праявы аўтарскай самасвядомасці залежалі тут найперш ад самога творцы, які кіраваўся ўласнымі крытэрыямі адбору матэрыялу, пабудовы кампазіцыі, стылістычнага афармлення. Усведамленне ўнікальнасці і значнасці асабістага досведу прыводзіць да аб'ектывацыі перажыванняў, да белетрызацыі апавядання (апісанне мясцовасцяў, незвычайных прадметаў, бітваў і гістарычных падзей; характарыстыкі асоб і падзей; рэтраспектыўныя апісанні; дынамізацыя дзеяння пры апісанні сучаснасці аўтара; з'яўленне дыялогаў; выкарыстанне гумарыстычных і сатырычных элементаў, прастамоўя; эмацыянальная адкрытасць творцы і інш.). Генетычная сувязь такой літаратуры з канцылярскімі дыярыушамі спраў і гістарыяграфіяй прадвызначала падачу матэрыялу ў храналогіі, якая, як правіла, рэдукавалася ў залежнасці ад мэты і прадмета апісання. На падставе праяўленасці суб'ектыўнага пачатку і дамінуючай тэматыкі ў мемуарнай прозе разглядаючы перыяду мы вылучаем наступныя віды дыярыушаў: а) *спраў і падзей*, б) *вайсковыя*, в) *аўтабіяграфічныя* [1; 2; 9; 10; 11; 14; 16; 17; 24].

6. Характар дзейнасці (занятак) біяграфічнага аўтара знаходзіў адлюстраванне не толькі ў відавочнай форме мемуарных твораў і іх стылістычных асаблівасцях, але і ў кампазіцыйнай будове (функцыянеры: А. Радзівіл, Г. Пельгрымоўскі), дынаміцы апавядання (вайскоўцы: Я. Пачобут-Адлянцікі, Б. Радзівіл, С. і Б. Маскевічы), (адміністратары: Я. Храпавіцкі, Ф. Еўлашоўскі, Я. Цадроўскі), на ўзроўні матываў (абароны Радзімы – у вайсковых дыярыушах, гонару за сваё жыццё – ва ўсіх дыярыушах і ўспамінах, адстойвання гонару – П. Абуховіч і інш.). Аўтараў характарызуе прагматызм (пакінуць памяць пра свае дзеі), саслоўны этас, слабая прысутнасць эстэтычнай рэфлексіі (асноўная мэта – падкрэсліць свае заслугі), наяўнасць рознавыражаных лірычных адступленняў. За рэдкім выключэннем (Я. Храпавіцкі) летапісна-канцылярскі спосаб выкладу матэрыялу ўзбагачаецца белетрызаванымі апісаннямі цікавых і незвычайных здарэнняў, нораваў і звычаяў, батальнымі сцэнамі, паказам нетыповых

псіхалагічных сітуацый (усё гэта атрымае далейшае развіццё ў прыгодніцкай аповесці і гістарычным рамане наступных стагоддзяў). Новай праявай аўтарскай самасвядомасці робіцца ступень эмацыянальнай выяўленасці творцы, якая залежыць ад яго індывідуальна-асобасных характарыстык, тэмпераменту, ступені эмпатыі: яе палітра ад стаічнай эмацыянальнай халоднасці Я. Храпавіцкага і элегічнасці Ф. Еўлашоўскага – праз лірычныя адступленні С. Маскевіча і Я. Пачобута-Адлянцкага, праз іранічныя заўвагі А. Радзівіла і сатырычна-саркастычныя каментары Г. Пельгрымоўскага – дасягае высокага трагічнага пафасу ва ўспамінах Я. Цадроўскага і А. Каменскага-Длужыка. У мемуарыстыцы адлюстравана ідэйна-эстэтычны зрух у развіцці літаратуры XVI–XVII стст., звязаны з істотнымі зменамі ў аўтарскай самасвядомасці. Аднак нельга сцвярджаць, што аўтары адмыслова ставілі перад сабой задачу мастацкага адлюстравання рэчаіснасці: гэта, хутчэй, было пабочным вынікам аўтарскай апантанасці матэрыялам, выкліканай жаданнем як мага больш рэалістычна распавесці пра сапраўдную (у разуменні кожнага творцы) хаду падзей. Літаратурнасць і мастацкасць у многім залежалі пры гэтым ад узроўню адукацыі пісьменніка, але не варта прымяняць таксама значэнне яго індывідуальна-асобасных характарыстык [1; 2; 5; 7; 9; 10; 11; 14; 26; 27; 31; 41; 49].

7. У другой палове XVII ст. за дэфініцыяй «дыярыуш» можа стаяць аповед пра падарожжа (свецкае і рэлігійнае), дарожныя нататкі, успаміны, аўтабіяграфія, узбагачаныя элементамі прыгодніцкага і гістарычнага апавядання, пейзажнымі і ландшафтнымі замалёўкамі. У апісаннях падарожжаў аўтары надаюць вялікае значэнне фіксацыі разнастайных уражанняў і цікавостак (*raritates* і *curiositates* – рэдкасцяў і незвычайнасцяў). Калі сярэднявечная свядомасць размяжоўвала *сваё* і *чужое* на падставе рэлігійнага вучэння, а не прэзентацыі канкрэтнай іншасці, то ў канцы XVI – XVII стст. на першы план выходзіць суб’ектыўны пачатак: недакладнасць і фантазію змяняе асабістае сведчанне, шаблонныя ўяўленні – індывідуальныя ўражання, зафіксаваныя ў апісаннях падарожжаў і дыпламатычных выправаў. Побач з суб’ектыўным кампанентам апісання падарожжаў, у адрозненне ад дыярыушаў і ўспамінаў, вызначаюцца традыцыйнасцю топікі, выпрацаванай антычнасцю і сярэднявеччам: незвычайнасць месца падкрэсліваецца ўстаўкамі разнастайнай (гістарычнай, анекдатычнай) інфармацыі; у выпадку будынкаў і паркаў падаюцца звесткі пра іх памеры, асаблівасці будовы і дэкарацыі; пры згадванні храмаў робіцца запіс пра наяўнасць хрысціянскіх рэліквій, матэрыяльную каштоўнасць прадметаў мастацтва; пры апісанні ўнутранай прасторы першачарговая ўвага надаецца рэдкім і незвычайным рэчам (К. Завіша, С. Пац, Т. Білевіч, М. К. Радзівіл). Функцыянальна такая інфармацыя служыць фіксацыі ўражанняў і зацікаўленняў аўтара, а таксама задавальненню густаў уяўнага чытача. Разам з тым для апісанняў падарожжаў уласцівы эгацэнтрызм, прагматызм, дамінаванне асабовага «я»,

узрастанне эстэтычнага пачатку, цікавасць да прыроды (пейзажу) і экфрасіс [1; 2; 5; 12; 14; 16; 17; 27; 31; 37; 42; 49].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў даследавання

Асноўныя палажэнні і вынікі дысертацыі могуць быць выкарыстаны ў далейшым навуковым асэнсаванні праблемы аўтарскай самасвядомасці ў беларускім пісьменстве XVI–XVII стст. і наступных эпох, у літаратуразнаўчых працах па гісторыі беларускай літаратуры і тэорыі літаратуры, пры падрыхтоўцы вучэбных праграм і дапаможнікаў. Матэрыял дысертацыі мэтазгодна прапанаваць для выкарыстання ў сістэме вышэйшай адукацыі гуманітарнага профілю – пры выкладанні гісторыі літаратуры, у распрацоўцы спецкурсаў і семінараў па гісторыі беларускай літаратуры.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ СУІСКАЛЬНІКА ВУЧОНАЙ СТУПЕНІ

Манаграфіі

1. Бразгуноў, А. У. Перакладная белетрыстыка Беларусі XV – XVII стагоддзяў / А. У. Бразгуноў ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літаратуры імя Янкі Купалы ; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 302 с.

2. Бразгуноў, А. У. Аўтарская самасвядомасць у беларускім пісьменстве XVI – XVII стагоддзяў / А. У. Бразгуноў ; Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літаратуры, Ін-т літаратуразнаўства імя Янкі Купалы ; навук. рэд. С. С. Лаўшук. – Мінск : Беларус. навука, 2024. – 375 с.

Артыкулы ў навуковых выданнях, зацверджаных ВАК Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў, і ў замежных рэцэнзаваных выданнях

3. Бразгуноў, А. Зборнік «Рымскія Дзеі» ў чэшскім, польскім і беларускім перакладах XV–XVII стст. («Гісторыя пра Апалона Цірскага») / А. Бразгуноў // *Studia Białorutenistyczne*. – 2011. – T. V. – S. 181–188.

4. Brazgunou, A. Europejski romans historyczny i rycerski w przekładach białoruskich XV–XVII wieku / A. Brazgunou // *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. – T. IX. – 2013. – S. 9–30.

5. Бразгуноў, А. Краіны Усходу ў беларускай літаратуры 12–17 стагоддзяў / А. Бразгуноў // *Bibliotekarz Podlaski*. – 2017. – Nr 3. – S. 57–75.

6. Бразгуноў, А. Паэтычная спадчына Францыска Скарыны / А. Бразгуноў // *Bibliotekarz Podlaski*. – 2018. – Nr 2. – S. 85–111.

7. Бразгуноў, А. У. Аўтарскі пачатак ва “Успамінах” Ф. Еўлашоўскага / А. У. Бразгуноў // *Вестник МГЛУ. Серия 1. Филология*. – № 2. – 2021. – С. 164–170.

8. Брезгунов, А. В. Имплицитное выражение авторского самосознания у Франциска Скорины / А. В. Брезгунов, // *Верхневолжский филологический вестник*. – 2021. – № 3. – С. 165–171.

9. Бразгуноў, А. У. Эмоцыя ў «Дыярыушы» Самуэля Маскевіча / А. У. Бразгуноў // *Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. навук*. – 2022. – Т. 67, № 1. – С. 104–109.

10. Бразгуноў, А. У. Вобраз аўтара ў дыярыушах Багуслава Маскевіча / А. У. Бразгуноў // *Вес. БДПУ. Сер. 1. Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія*. – 2022. – № 2. – С. 133–136.

11. Бразгуноў, А. У. Інтэнцыя і кампетэнцыя як праявы аўтарскай самасвядомасці ў беларускай літаратуры XVI ст. / А. У. Бразгуноў // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2022. – № 3. – С. 28–33.
12. Бразгуноў, А. У. Вобраз «іншага» ў беларускай літаратуры XVI – XVIII стст. / А. У. Бразгуноў // Acta Albaruthenica. – 2022. – С. 185–199.
13. Brazgunoŭ, A. Belarusian literature of the 16th century: a change in the development paradigm / A. Brazgunoŭ // Multicultural Research = Мультикультурные исследования = 跨文化研究. – 2023. – № 3. – Р. 105–118.
14. Бразгуноў, А. У. Пейзаж і ландшафт у беларускім пісьменстве XVII ст. / А. У. Бразгуноў // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 2024. – Т. 69, № 1. – С. 53–59.
15. Бразгуноў, А. У. Сатыра ў вершаваных дыярыушах Г. Пельгрымоўскага / А. У. Бразгуноў // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2024. – № 1. – С. 5–10.

Артыкулы ў навуковых зборніках

16. Бразгуноў, А. Перакладная літаратура ў Вялікім Княстве Літоўскім у XV – XVIII стагоддзях / А. Бразгуноў // Senoji Lietuvos Literatura. – Knyga 21. – 2006. – L. 171–226.
17. Брезгунов, А. В. Переводной роман в Беларуси XVI–XVII вв.: трансформация формы и идеи / А. В. Брезгунов // Человек-творец в художественном пространстве славянских культур / отв. ред. Н. М. Куренная и М. В. Лескинен. – М. : Институт славяноведения РАН ; СПб. : Нестор-История, 2013. – С. 50–66.
18. Бразгуноў, А. Беларускія друкі XVI стагоддзя ў фондах Бібліятэкі князёў Чартарыйскіх у Кракаве (малавядомыя помнікі) / А. Бразгуноў // Здабыткі : дакументальныя помнікі на Беларусі / Нац. бібліятэка Беларусі ; склад. Т. А. Сапега, А. А. Суша, К. В. Суша. – Вып. 17. – Мінск : Нац. бібл. Беларусі, 2014. – С. 133–150.
19. Бразгуноў, А. Тыповыя памылкі перакладу з польскай мовы ў помніках беларускага пісьменства XVI–XVII стст. / А. Бразгуноў // Беларуска-польскія культурна-моўныя ўзаемадачынненні: ад гісторыі да сучаснасці : зб. навук. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культ, мовы і літ-ры, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа / навук. рэд. В. М. Курцова, Н. А. Снігірова. – Мінск : Беларус. навука, 2016. – С. 48–58.
20. Бразгуноў, А. Біблія Скарыны ў кантэксце перакладаў XVI ст.: тэксталагічны аспект / А. Бразгуноў // Францыск Скарына : асоба, дзейнасць, спадчына / Цэнтр. навук. б-ка імя Якуба Коласа Нац. акад. навук Беларусі ; уклад.

А. Груша ; рэдкал.: Л. А. Аўгуль [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2017. – 2017. – С. 103–120.

21. Бразгуноў, А. Беларуска-чэшска-польскае літаратурнае ўзаемадзеянне 15–17 стст. / А. Бразгуноў // Мовазнаўства. Літаратуразнаўства. Фалькларыстыка: XVI Міжнар. з’езд славістаў (Бялград, 19-27 жніўня 2018 г.) : дакл. беларус. дэлегацыі / Нац. акад. навук Беларусі. Беларускі камітэт славістаў. – Мінск : Беларус. навука, 2018. – С. 278–291.

22. Бразгуноў, А. Аўтарская самасвядомасць у хроніцы «Пра пачаткі...» (1578) Мацея Стрыйкоўскага / А. Бразгуноў // Studia Polonica : да юбілею прафесара Святланы Піліпаўны Мусіенка : зб. арт. / пад навук. рэд. А. У. Бразгунова і М. М. Хмяльніцкага. – Мінск : Кнігазбор, 2019. – С. 39–49.

23. Бразгуноў, А. Аўтарская свядомасць перакладчыка ў беларускім пісьменстве XVI ст. / А. Бразгуноў // Творчество Адама Мицкевича в имагологическом восприятии в науке XX столетия : сб. науч. раб. / С. Ф. Мусиенко [отв. ред.]. – Гродно : «ЮрСаПринт», 2020. – С. 162–171.

24. Бразгуноў, А. У. Паміж эпасам і дыярыушам: «Дзесяцігадовая аповесць...» (1585) Андрэя Рымшы / А. У. Бразгуноў // Дванаццатыя Танкаўскія чытанні : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка; рэдкал. В. Д. Старычонак [і інш.]; адк. рэд. В. Д. Старычонак. – Мінск : БДПУ, 2020. – С. 18–21.

25. Бразгуноў, А. Майстар і мастак: аўтарскія іпастасі беларускіх пісьменнікаў XVI ст. / А. Бразгуноў // Францыск Скарына : даўнія факты – новыя ідэі / Цэнтр. навук. б-ка імя Якуба Коласа Нац. акад. навук Беларусі ; уклад. А. Груша ; рэдкал.: А. Груша [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2021. – С. 12–26.

26. Бразгуноў, А. У. Сатыра ў «Пасольстве і кароткім апісанні перамоваў з масквою» Г. Пельгрымоўскага / А. У. Бразгуноў // Беларуская мова, літаратура, культура і свет: праблемы рэпрэзентацыі: зб. навук. арт. па выніках III Міжнар. навук. канф., прысвеч. памяці Пятра Васючэнкі, Мінск, 19 лістап. 2020 г. / рэдкал.: М. М. Воінава-Страха (адказ. рэд.) [і інш.]. – Мінск : МДЛУ, 2021. – С. 138–142.

27. Бразгуноў, А. У. Пафас і этас у карціне свету аўтара XVI ст. / А. У. Бразгуноў // Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў : зб. навук. арт. Вып. 3 / гал. рэд. А. І. Лакотка; Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2022. – С. 319–323.

28. Бразгуноў, А. У. Рэцэпцыя антычнай спадчыны ў беларускай літаратуры XV–XVI стст. / А. У. Бразгуноў // Традыцыі Скарыны : зб. навук. арт. / Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны; Навук.-даслед. ін-т гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў пры Гомельскім дзярж. ун-це імя Ф. Скарыны ;

рэдкал.: А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш.]. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2022. – С. 46–50.

29. Бразгуноў, А. У. Аксіялагічныя прыярытэты эпохі ў беларускім пісьменстве XVI стагоддзя / А. У. Бразгуноў // Беларуская літаратура і літаратуразнаўства : зб. навук. арт. : да 90-годдзя Ін-та літаратуразнаўства імя Я. Купалы / Нац. акад. навук Беларусі [і інш.] ; уклад. Н. В. Якавенка ; навук. рэд. І. В. Саверчанка. – Мінск : Беларус. навука. – 2022. – С. 195–200.

30. Бразгуноў, А. У. Аўтар царкоўна-палемічнага твора XVI–XVII стст.: паміж «мы» і «я» / А. У. Бразгуноў // Соловьевские чтения – 2022: сб. науч. ст. / редкол.: А. В. Ломовая (отв. ред.) [и др.]. – Минск : МГЛУ, 2022. – С. 153–163.

31. Брезгунов, А. В. Рациональное и эмоциональное в литературе Беларуси 16–17 веков / А. В. Брезгунов // Эмоциональное и рациональное в славянских литературах и искусстве : сб. науч. трудов / под ред. Н. М. Куренной и Д. К. Полякова. – М. : Институт славяноведения РАН, 2022. – С. 135–164.

Матэрыялы навуковых канферэнцый

32. Бразгуноў, А. Асноўныя матывы беларускіх лямантаў сярэдзіны XVI – пачатку XVII ст. (вернасць, здрада, сутнасць існавання) / А. Бразгуноў // Мельнікаў, А. 3 неапублікаванай спадчыны: манаграфія, артыкулы, вершы : матэрыялы навук. канф., успаміны сучаснікаў. – Мінск : Чатыры чвэрці, 2005. – С. 565–571.

33. Бразгуноў, А. Андрэй Рымша: неразгаданы паэт беларускага Адраджэння / А. Бразгуноў // Беларуская пісьмовая спадчына ў кантэксце еўрапейскага культурна-гістарычнага працэсу XI–XIX стст.: вытокі, традыцыі, уплывы: матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф. (Мінск, 24 мая 2010 г.). – Мінск : Права і эканоміка, 2010. – С. 74–80.

34. Бразгуноў, А. «Аповесць пра Баву» як любоўна-авантурны раман (шляхі ўзаемадзеяння казачнага і рыцарскага эпасу) / А. Бразгуноў // Беларусь на скрыжаванні стагоддзяў: ад класікі да сучаснасці (да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа): матэрыялы Міжнар. навук. канф. (Мінск, 1-2 лістап. 2012 г.). – Мінск : БДПУ, 2012. – С. 34–38.

35. Бразгуноў, А. «Навуковая» паэзія XVI – XVII стагоддзяў: панегірызм і сатыра ў адносінах да навукі і вучонага / А. Бразгуноў // Кніжная культура Беларусі XVI – сярэдзіны XVII ст.: да 440-годдзя выдавецкай дзейнасці Мамонічаў : матэрыялы X Міжнар. кнігазнаўчых чытанняў (Мінск, 17–18 крас. 2014 г.). – Мінск : Нац. бібл. Беларусі, 2014. – С. 167–173.

36. Бразгуноў, А. Біблія Францішка Скарыны: тэксталагічны аспект падрыхтоўкі юбілейнага выдання / А. Бразгуноў // Сучасная беларуская тэксталогія: актуальныя праблемы і перспектывы развіцця : матэрыялы рэсп.

наук.-практ. канф., Мінск, 22-23 лістап. 2016 г. / Цэнтр даслед. беларус. культ, мовы і літ-ры НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 216–221.

37. Бразгуноў, А. «Двор турэцкага султана і яго рэзідэнцыя ў Канстанцінопалі» (1647) Сымона Старавольскага: мастацкае і рэальнае / А. Бразгуноў // Матэрыялы XII Міжнар. кнігазнаўчых чытанняў «Кніжная культура Беларусі: погляд праз стагоддзі» (Мінск, 7–8 крас. 2016 г.). – Мінск : Нац. бібл. Беларусі, 2016. – С. 130–136.

38. Бразгуноў, А. Арніталагічная лексіка ў кнізе Другі Закон Францыска Скарыны / А. Бразгуноў // Гістарычнае мовазнаўства ў кантэксце міждысцыплінарных даследаванняў : зб. арт. Міжнар. навук. канф., Мінск, 25 – 26 кастр. 2017 г. / НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культ., мовы і літ., Ін-т мовазнаўства; рэд. І. У. Будзько, Н. В. Паляшчук. – Мінск : Права і эканоміка, 2017. – С. 23–27.

39. Бразгуноў, А. Навацыі Скарынаўскіх перакладаў / А. Бразгуноў // Государство, общество и Церковь в истории Беларуси: к 500-летию издания Франциском Скориной печатной Библии и 300-летию со дня рождения святителя Георгия Конисского, архиепископа Могилевского: Междунар. науч.-практич. конф., Минск–Жировичи, 12–13 окт. 2017 г. / редкол.: А. А. Коваленя [и др.]. – Минск : Изд-во Минской духовной акад., 2018. – С. 18–36.

40. Бразгуноў, А. У. Літаратура Беларусі XVI стагоддзя: змена парадыгмы развіцця / А. У. Бразгуноў // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай : матэрыялы XIII Міжнар. навук. канф., прысвеч. 100-годдзю БДУ і 90-годдзю з дня нарадж. чл.-кар. НАН Беларусі праф. А. А. Лойкі, Мінск, 28–29 кастр. 2021 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: С. А. Важнік (гал. рэд.) [і інш.] ; навук. рэд. А. І. Бельскі. – Мінск : БДУ, 2021. – С. 232–236.

41. Бразгуноў, А. У. Аўтавобраз у дыярышы Багуслава Маскевіча / А. У. Бразгуноў // Актуальныя праблемы сучаснага літаратурнага працэсу : матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф., Брэст, 17 лістап. 2021 г. / Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: З. П. Мельнікава (адк. рэд.) [і інш.]. – Брэст : БрДУ, 2022. – С. 43–46.

42. Бразгуноў, А. Казкавы кампанент у беларускай перакладной літаратуры XVI–XVII стст. / А. Бразгуноў // Казка ў еўрапейскай прасторы 2: гісторыя і сучаснасць : матэрыялы II Міжнар. форуму даследчыкаў беларус. казкі (Мінск, 27 – 29 мая 2021 г.) / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літаратуры ; уклад. Ю. В. Пацюпа ; рэдкал: А. І. Лакотка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2022. – С. 81–88.

43. Бразгуноў, А. Аўтар XVI–XVII стагоддзяў паміж *motus* і *ratio* / А. Бразгуноў // Шляхам яго жыцця: успаміны, роздумы, доследы : матэрыялы круглага стала, прысвеч. памяці І. В. Жука (Гродна, 30 чэрвеня 2022 г.) / ГрДУ

імя Янкі Купалы ; рэдкал: Н. П. Чукічова (рэд.). – Гродна : ГрДУ імя Янкі Купалы, 2023. – С. 81–91.

44. Бразгуноў, А. «Стихи» і «песни» ва ўспрыняцці Францішка Скарыны / А. Бразгуноў // Дванаццатыя Калеснікаўскія чытанні: зб. матэрыялаў Рэсп. навук.-практ. канф. (Брэст, 28 кастр. 2022 г.) / Брэсцкі дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: З. П. Мельнікава [і інш.]. – Брэст : БрДУ, 2023. – С. 70–75.

Навуковыя выданні (укладанне, тэксталагічная падрыхтоўка і навуковы каментарый, пераклад) помнікаў пісьменства XV – XVIII стст.

45. Białoruski Tristan = Беларускі Трышчан : faksymile rękopisu wraz z analizą filologiczną A. Brazgunowa i N. Starowojtowej (odczytanie, przekład na język białoruski, transliteracja) ; pod red. M. Maszkiewicza. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2007. – 310 s.

46. Беларускія *Александрыя, Троя, Трышчан...* : Перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стст. / уклад., расчытанне, пер. са старабеларус., прадм., камент. А. Бразгунова. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – 736 с.

47. Славянамоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага XVI – XVIII стагоддзяў / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы ; уклад., прадм. і камент. А. У. Бразгунова. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – 901 с. – (Помнікі даўняга пісьменства Беларусі).

48. Симеон Полоцкий. Жезл правления = Посах кіравання = The governing scepter : Исследование. Текст / Симеон Полоцкий ; [автор исслед. А. Суша ; адаптированный церковнослав. текст, перевод на рус. и белорус. языки, сост. словарей А. Брезгунова]. – Минск : Нац. библ. Беларуси, 2013. – 398, [1] с. : ил.

49. Дыярыушы XVII стагоддзя (1594–1707 гады) / укл., пер. з пол. мовы : А. Бразгуноў ; рэд. кал. А. У. Бразгуноў (старш.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2016. – 467 с. – (Помнікі даўняга пісьменства Беларусі).

50. Бивлия руска: выложена докторомъ Францискомъ Скориною из славнаго града Полоцька Богу ко чти и людемъ посполитымъ к доброму научению / уклад., падрыхт. тэкстаў і камент. А. Бразгунова. – Мінск : Тэхналогія, 2022. – 708, [1] с.

Вучэбна-метадычныя артыкулы

51. Бразгуноў, А. Вывучэнне перакладной літаратуры эпохі Адраджэння ў школе і ВНУ / А. Бразгуноў // Акадэмік М. А. Лазарук і праблемы літаратурнай адукацыі ў Беларусі : матэрыялы рэсп. навук. чытанняў «Навукова-педагагічная і літаратуразнаўчая спадчына акадэміка М. А. Лазарука», Мінск, 4 кастр. 2001 г. – Мінск : ІУА, 2003. – С. 140–146.

52. Бразгуноў, А. Ізмарагды ў кароне нашага пісьменства / А. Бразгуноў // *Беларускія Александрыя, Троя, Трышчан...*: Перакладная белетрыстыка Беларусі XV – XVII стст. ; уклад., расчытанне, пер. са старабеларус., прадм., камент. А. Бразгунова – Мінск : Беларус. навука, 2009. – С. 7–29.

53. Бразгуноў, А. Калізей супольнай спадчыны / А. Бразгуноў // *Навука і інновации*. – №11. – 2010. – С. 26–28.

54. Бразгуноў, А. Паэзія Вялікага Княства / А. Бразгуноў // *Славянамоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага XVI – XVIII стст.* / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы; уклад., прадм. і камент. А. У. Бразгунова. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – С. 10–35. – (Помнікі пісьменства даўняй Беларусі, кн. 1).

55. Бразгуноў, А. Выданне літаратурнай спадчыны Вялікага Княства Літоўскага ў Беларусі (1959–2012): набыткі і перспектывы / А. Бразгуноў // *Матэрыялы IX Міжнар. кнігазнаўчых чытанняў «Статут Вялікага Княства Літоўскага ў гісторыі культуры Беларусі»* (Мінск, 18–19 крас. 2013 г.) / Нац. бібл. Беларусі ; склад. : Т. Сапега, А. Суша. – Мінск, 2013. – С. 227–233.

РЭЗІЮМЭ

Бразгуноў Аляксандр Уладзіміравіч

Станаўленне аўтарскай самасвядомасці ў беларускім пісьменстве XVI – XVII стагоддзяў

Ключавыя словы: аўтарская самасвядомасць, дыярыушы падарожжаў, літаратура Рэнесансу і барока, мемуарыстыка, творчы працэс, эпас.

Мэта даследавання – раскрыць спецыфіку станаўлення аўтарскай самасвядомасці, вызначыць вектар яе развіцця і формы рэалізацыі ў беларускім пісьменстве XVI–XVII стст.

Комплексны падыход да вывучэння заяўленай праблемы абумовіў **метадалогію даследавання**, аснову якой складаюць культурна-гістарычны, біяграфічны, параўнальна-тыпалагічны і рэцэптыўны метады ў спалучэнні з кантэкстуальным і цэласным аналізам мастацкага тэксту.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. Вызначана сутнасць і канцэптуальная функцыянальнасць паняцця «станаўленне аўтарскай самасвядомасці» адносна пісьменства XVI–XVII стст., што дазволіла разгледзець літаратурны працэс названага перыяду ў дынаміцы выяўлення аўтарскай суб'ектыўнасці і суб'ектнасці. Раскрыты культурныя, гістарычныя і літаратурныя фактары, якія спрыялі станаўленню або стрымлівалі развіццё аўтарскай самасвядомасці ў пісьменстве акрэсленага перыяду. На аснове канцэптуальнага падыходу вызначана месца літаратурнай традыцыі і аўтарскай самасвядомасці ў дынаміцы творчага працэсу. У навуковы ўжытак уведзены новыя літаратурныя і гістарычныя факты, а таксама маладаследаваныя творы. Вызначаны формы рэалізацыі аўтарскай самасвядомасці ў помніках пісьменства XVI–XVII стст. (творчасць Ф. Скарыны, царкоўная палеміка, ліра-эпічны і гераічны эпас, мемуары і дыярыуш падарожжа).

Рэкамендацыі па выкарыстанні і галіна прымянення. Вынікі дысертацыйнага даследавання могуць быць выкарыстаны ў далейшым навуковым асэнсаванні праблемы аўтарскай самасвядомасці ва ўсходнеславянскім кантэксце, у тэксталагічнай практыцы, пры падрыхтоўцы вучэбных праграм і дапаможнікаў. Гісторыка-культурны і літаратуразнаўчы матэрыял дысертацыі будзе запатрабаваны пры падрыхтоўцы лекцый і спецкурсаў па гісторыі літаратуры эпохі Рэнесансу і барока.

РЕЗЮМЕ

Брезгунов Александр Владимирович

Становление авторского самосознания в белорусской письменности XVI – XVII столетий

Ключевые слова: авторское самосознание, дневники путешествий, литература Ренессанса и барокко, мемуаристика, творческий процесс, эпос.

Цель исследования – раскрыть специфику становления авторского самосознания, определить вектор его развития и формы реализации в белорусской письменности XVI–XVII вв.

Комплексный подход к изучению заявленной проблемы обусловил **методологию исследования**, основу которой составляют культурно-исторический, биографический, сравнительно-типологический и рецептивный методы в сочетании с контекстуальным и целостным анализом художественного текста.

Полученные результаты и их новизна. Определена сущность и концептуальная функциональность понятия «становление авторского самосознания» относительно письменности XVI–XVII вв., что позволило рассмотреть литературный процесс указанного периода в динамике проявления авторской субъективности и субъектности. Раскрыты культурные, исторические и литературные факторы, способствовавшие становлению или сдерживавшие развитие авторского самосознания в письменности рассматриваемого периода. На основе концептуального подхода определено место литературной традиции и авторского самосознания в динамике творческого процесса. В научное обращение введены новые литературные и исторические факты, а также малоисследованные произведения. Определены формы реализации авторского самосознания в памятниках письменности XVI–XVII вв. (творчество Ф. Скорины, церковная полемика, лиро-эпический и героический эпос, мемуары и дневник путешествия).

Рекомендации по использованию и область применения. Результаты диссертационного исследования могут быть использованы в дальнейшем научном осмыслении проблемы авторского самосознания в восточнославянском контексте, в текстологической практике, при подготовке учебных программ и пособий. Историко-культурный и литературоведческий материал диссертации будет востребован при подготовке лекций и спецкурсов по истории литературы эпохи Ренессанса и барокко.

SUMMARY

Alaxandr U. Brazgunou

Formation of author's self-awareness in Belarusian writing of the 16th – 17th centuries

Key words: author's self-awareness, creative process, epic, memoir, Renaissance and Baroque literature, travel diaries.

The purpose of the study is to determine the specifics of the formation of the author's self-awareness, the vector of its development and forms of implementation in Belarusian writing of the 16th – 17th centuries.

The research methodology is determined by an integrated approach to the study of the manifested problem based on cultural-historical, biographical, comparative-typological and receptive methods along with context and holistic analysis of a literary text кантэкстуальным і цэласным аналізам мастацкага тэксту.

Outcomes and novelty. The essence and conceptual functionality of the concept “author's self-awareness” in relation to the Belarusian writing of the 16th – 17th centuries were determined, which made it possible to consider the literary process of the specified period in the dynamics of revealing the author's subjectivity. The cultural, historical and literary factors that contributed to the formation or retrained the development of the author's self-awareness in the writing of the defined period are disclosed. On the basis of the conceptual approach, the place of the literary tradition and the author's self-awareness in the dynamics of the creative process is revealed. New facts of the literary and historical life of the period in question, as well as insufficiently researched works, have been put into scientific use. The forms of realization of the author's self-awareness in the literary monuments of the 16th – 17th centuries are defined (Skaryna's work, church polemics, lyrical epic and heroic epic, memoirs and travel diary).

Recommendations for usage and applicable scope. The results of the dissertation can be used in the further scientific understanding of the problem of the author's self-awareness in the East-Slavic context, in the textual work, in the preparation of educational programs and manuals. The historical, cultural and literary materials of the dissertation will be required when preparing lectures and special courses on the history of literature of the Renaissance and Baroque eras.

Падпісана да друку 20.12.2024. Фармат 60×84 $\frac{1}{16}$. Папера афсетная.
Рызаграфія. Ум. друк. арк. 2,79. Ул.-выд. арк. 3,0.
Тыраж 60 экз. Заказ 288.

Надрукавана з арыгінала-макета заказчыка
ў рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве
«Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/63 от 19.03.2014.
Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.